

39327.

Libri

K. k. Studienbibliothek Lathaus

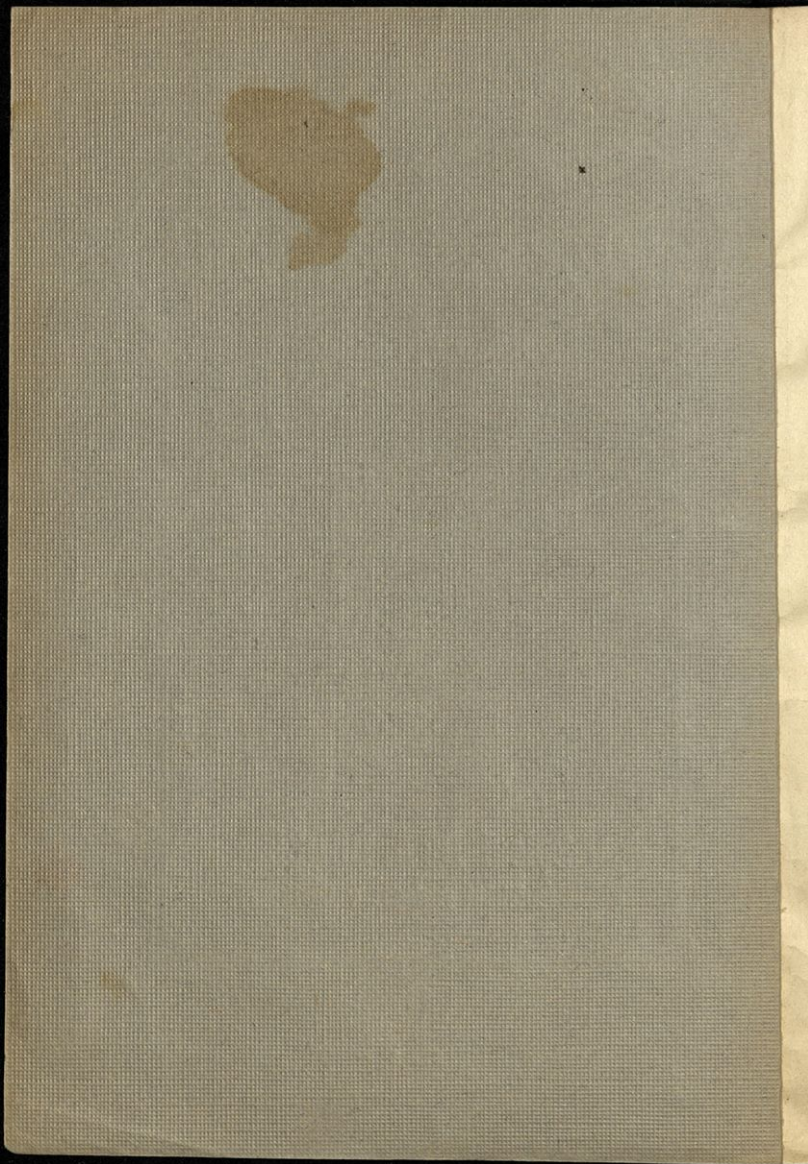
Mozes ali Darwin?

Šolsko vprašanje

moedel
Spisal Dr. A. DODEL

vseučiliški profesor v Curihu

Mozes ali Darwin?

Šolsko vprašanje.

Spisal

Dr. A. Dodel

vseučiliški profesor v Curihu.

[Antoni Kravos prevod]

V Kranju, 1911.

Založil in tiskal Iv. Pr. Lampret v Kranju.

030032534

Predgovor.

S to brošuro se oglasi znameniti profesor A. Dodel, ki je pred par leti umrl v Švici, tudi pri Slovencih. Dodel je bil eden prvih pristašev slavnega angleškega učenjaka Darwina, ki spada med največje može preteklega stoletja.

Z Darwinom je zasijala nova doba procvita vsem prirodoslovnim znanostim. Dolgo časa je splošno vladalo mnenje, da so posamezne živalske in rastlinske vrste neizpremenljive, da so torej danes še ravno takšne, kakor takrat, ko jih je ustvaril Bog. Pač so že grški filozofi rekli, da se vse izpreminja — toda to so bile le nejasne slutnje.

V začetku devetnajstega stoletja je pa opazoval francoski botanik Lamarck presenetljivo dejstvo, da so iz semena gotove rastline vzklike druge, z jasnimi znaki nove vrste. Razumljivo bi bilo to še pri eni rastlini — dosedaj nezaslišano je pa bilo dejstvo, da kar hipoma nastane nova vrsta, ki rabi novega znanstvenega imena. Brez vidnega vzroka se je to zgodilo — in ta nova vrsta se je pokazala tudi popolnoma stalno. Na to dejstvo je sezidal Lamarck svojo „mutacijsko teorijo“: od časa do časa — v neizmerno dolgih dobah — se posamezne vrste hipoma izpremene in tako nastanejo nove vrste. Njegova knjiga „Zoologie philosophique“ pa ni imela zaželenega uspeha.

V istem času se je začelo tudi globlje raziskovanje naše zemlje: našli so, da obstoji zemeljska skorja iz različnih plasti, ki leže na takozvanem praporovju. V teh zemeljskih plasteh so našli ostanke nekdanjih ži-

votinj, in sicer v nižjih plasteh enostavne in primitivne živali in rastline, potem pa polagoma v vsaki višje ležeči plasti ostanke višje razvitih bitij. Našli so prehodne oblike med posameznimi vrstami in razredi, vedno več jih je bilo in vedno bolj se je utrjevalo pri učenjakih prepričanje, da se je življenje razvilo iz najpreprostejših začetkov do svoje današnje višine. Po dolgotrajnih in natančnih študijah je napisal Anglež Charles Darwin knjigo: „O postanku vrst potom prirodnega izbora ali ohranitev zmožnejših plemen v boju za obstanek.“ V tej knjigi je pokazal, kako so se razmere in življenske možnosti izpreminjale: da so različna bitja tudi pri novih razmerah zamogla živeti, se jim je bilo treba prilagoditi: torej izprememba — razvoj. Vrste pa in plemena, ki se niso mogla več izpremeniti in prilagoditi so izumrla.

Ta nauk je imel takoj mnogo pristašev in med nje spada tudi profesor A. Dodel, ki je v Curihu razširjal Darwinovo spoznanje. Predaval je v nabito polnih dvoranah in ta predavanja je pozneje zbral v knjigi: „Iz življenja in znanosti“¹⁾.

V tej brošuri podaja založništvo slovenskim čitateljem prvo omenjenih predavanj. Dodelnova zbrana predavanja so doživela po vsem svetu velikansko pozornost: mnogo prijateljev — a še več sovražnikov, ker se je cerkev ostro postavila v bran. Danes se je pa tudi cerkvena znanost že precej udala: pred par leti je izjavil jezuit pater Wassman, da priznava razvoj življenja iz preprostih, najnižjih bitij — z edino izjemo človeka. Kadar se pa najdejo še nove prehodne oblike, takrat bo priznal, da se je tudi človeško telo razvilo iz živalskega telesa. „Prepričan“ je torej le, da se je nekega dne spomnil Bog Oče vdihniti dušo že

¹⁾ A. Dodel, Aus Leben und Wissenschaft. Stuttgart Verlag S. H. W. Dietz.

obstoječemu živalskemu plemenu, in to je bil potem človek.

Kratko: razvojni nauk je popolnoma zmagal, in tudi cerkvena filozofija ga priznava vsaki dan bolj.

Upam, da bo ta brošura tudi med Slovenci imela uspeha, ker tudi med nami mora zmagati resnica in pravica.

Prelagatelj.

Predavanje „Mozes ali Darwin“?

Šolsko vprašanje.

Spoštovani navzoči, dragi prijatelji!

Povabili ste me, govoriti Vam o vprašanju, ki ne sme zanimati samo malo ljudi, temveč vse one, ki so deležni napredkov javnega življenja.

S tem, da se odzovem zaupnemu klicu porabim priliko, opozoriti Vas na enega najvažnejših in najznamenitejših pojavov našega tolikanj nemirnega časa, ki je dozdej vzbujal resno premišljevanje vseh prijateljev človeštva in ga bo tudi nadalje: jaz mislim tisto velikansko notranje nasprotje v naši vzgoji in v našem šolstvu, tisti usodepolni razdor v duševnem življenju današnjega kulturnega človeštva, ki ga označimo najboljše z vprašanjem: „Mozes ali Darwin?“

To je nasprotje in razdor med ljudsko vzgojo in ljudsko šolo na eni strani, med znanostjo in njenimi šolami na drugi strani.

Ne da se utajiti, da je nasprotje že dolgo časa tu, in kot javen razdor spoznavano že več kot pol stoletja od največjih avtoritet, a vendar ni bilo še nikoli uspešno izpodbijano.

Ta razdor med vero in znanostjo noče končati, celo nasprotno, vrzel med njima se vedno bolj širi; zmeda postaja vedno večja, in nikoli ni konca zmešnjave — v nesrečo napredka družbe.

Zato je dolžnost vsakega poštenjaka, se resno pečati s tem razdorom in zlo od vseh strani opazovati; zavedati se jasno njegovega pogubnega značaja in v

dobrem namenu misliti na sredstva in pota, kako bi se bilo mogoče ubraniti te splošnosti najbridkejše bolezni našega časa.

Če hočemo značaj in pomen te neskladnosti razumeti, se moramo sprijazniti z zgodovino njenega razvoja; precej globoko moramo pogledati v preteklost in poiskati izvor omenjenega nasprotja.

Dva temeljno različna svetovna nazora si nasprotujeta v civiliziranem delu vsega obljudenega sveta:

na eni strani **mozaično** pojmovanje svetovnega stvarstva, kakor ga že tri tisočletja uče judovski in krščanski duhovni od rodu do rodu kot nedotakljivo božje razodetje;

na drugi strani **prirodoslovski nauk**, da so se stvari počasi in polagoma razvile, nauk o napredujočem razvoju živega sveta le s pomočjo še dandanes delujočih naravnih sil. Ta nauk je šele z Darwinovimi deli zmagujoče prodril med raziskovalce. Eden njegovih glavnih delov je *nauk o pokoljenju*.

Naše primerjajoče razmotrivanje začnemo po pravici s „človekom Boga“, kateremu ne more nihče odreči svetovnozgodovinskega pomena:

Mozes in njegov nauk.

Pred okroglo 3500. leti — tako pripoveduje veljavna „svetovna zgodovina“ — je ječal semitski narod Judov pod egiptovskim robstvom. Vkljub velikemu pritisku, ki mu je bil ta inteligentni narod izpostavljen pod vročim afrikanskim solncem, se je hitro pomnoževal. Njegova hrana ni mogla biti preveč slaba; pozneje — po odhodu iz nilske dežele — si je želel nazaj k mesnim loncem Egipta, v brezdelju in lakoti je pozabil krivico trdega dela. Hitro razmnoževanje teh zatiranih tujcev ni nobena čudna prikazen, ponavljala se

je od tega časa v vseh stoletjih in skoraj pri vseh narodih: delaven. stiskan narod, ki ječi v robstvu, je navadno plodovit. Vsemogočna narava popravi tem potom, kar pokvarijo izobilje, nadkultura in rafiniranost v boljše situiranih stanovih.

Ker so se otroci Izraela v Egiptu hitro in vedno bolj pomnoževali, je začelo kralje nilskih dežel skrbeti pred naraščanjem teh revežev in zaničevanih. Faraoni so se zbal, da bi pri kakšni vojski s sosednimi plemeni Egipčanom vzrastel iz njih lastnih sužnjev zaveznik sovražnika. Eden teh faraonov je torej zaukazal, da se naj začasno vrže vse novorojene izraelske dečke v vodo.

Judovski materi z imenom Johebed je bila izpolnitev kraljevega ukaza tako težka, da je svojega zadnjerojenega dečka tri mesece skrivala, dokler ni dobil močnejšega glasu in ga brez nevarnosti nikakor ni mogla več obdržati. Zato je dala splesti iz lahkega šibja papyrusovega grma košarico, v katero je postlala svojemu ljubljencu, da bi ga odnesla k plitvim bregovom kalnega Nila. Tam je bil mali potomec položen v plavajoči košarici v mirno vodo med nabrežnimi grmiči, in Miriam (Maria), sestra izpostavljenega, je pričakovala njegovo usodo.

Kmalu nato je prišla kraljeva hči — zgodovino-pisec Jožef pravi, da je bilo njeno ime Thermuthis¹⁾ — ravnotam, da bi se kopala. Pravočasno je zagledala lično papyrusovo košarico, zapovedala je, prinesiti jo in odpreti. Pogled na zdravega, v svoji zapuščenosti jokajočega dečka je vzbudil v faraonovi hčeri usmiljenje. Kmalu je prišla tudi zvita in skrbna Miriam in se je ponudila princezinji, da poišče dojelko. Na to je

¹⁾ O imenu te bajne kraljeve hčere si poročila nasprotujejo. Po drugi pravljici ni Thermuthis, temveč Merris ime Mozesove rešiteljice, po tretjem poročilu pa Bitja.

poklicala lastno mater otroka, in ta je dobila najdenčka. Thermuthis je posinovila dečka in ga je imenovala „Mosche“ (Mozes), to je: „Iz vode potegnjeni“.

O deških letih Mozesa ni znano nič gotovega; po tradiciji, na katero se opira zgodovinopisec Jožef (kompetentni raziskovalci imenujejo to poročilo starega Jožefa le „besedičenje“) je pa moral biti mladenič Mozes očarujoče lep. Princezinja Thermuthis ga je dala od duhovnov poučevati v vsej egiptovski modrosti. Zvesto se je tudi zavzemala zanj proti kralju, ker so duhovni prorokovali njenemu očetu vse slabo, česar se imajo Egipčani še kdaj nadejati od tega inteligentnega in energičnega tujca. Nekoč se je namreč mladi Mozes igral s kraljevo krono, jo vrgel na tla in teptal z nogama. Če dela v rodbino sprejeti vnuk tako, moramo pač priznati, da je nehvaležen, in takšen vzbujal lahko za prihodnjost le bojazni. Duhovni pa, ki so poročali kralju o tem, niso nič dosegli, in tako je prišlo, da je bil Mozes še nadalje poučevan.

Po pisanih sporočilih Manethona je bil Mozes nekaj časa duhoven v mestu Heliopolis. Ko je zrastel — tako poroča Jožef — je peljal Mozes egiptovsko armado proti Etijopijcem, ki so pretili Egiptu. Premagal je sovražnike in jih je zasledoval do kraljevega mesta Saba (Moroč), kjer jih je oblegal. Tukaj se je pa zgodilo nekaj človeškega: Tharbis, hči etijopskega kralja, se je zaljubila v Mozesa: ponudila mu je svojo roko in mu je izročila oblegano mesto. Princezinjo je vzel za ženo in egiptovsko armado je pripeljal kot zmagalec nazaj v severno-nilske dežele. Toliko pripoveduje *pravljíčno* poročilo o mladosti in razvoju ustanovnika judovske vere.

Iz *biblijske zgodovine* izvemo dalje, kako je moral Mozes bežati v arabsko puščavo, ker je ubil Egipčana. Znana nam je tradicija o Mozesovem bivanju pri midianskem knezu in duhovnu Jethru, ki je imel sedem

hčera, od katerih eno (Cippora) je dobil Mozes za ženo. Mnogo let je čuval sedaj Mozes — tako uči sporočilo — črede Jethrove, svojega tasta. Tu je imel časa, dalje premišljevati o žalostni usodi svojih izraelskih rojakov v Egiptu, odkoder je tudi dobival čestokrat poročila, da se položaj nikakor še ni izboljšal, ampak da se trpljenja in tlačitve še vedno pomnožujejo.

V tem dolgem času je pri Mozesu dozorel načrt, v imenu Boga svojih očakov Abrahama, Izaka in Jakoba, rešiti judovski rod iz Egipta. S svojim bratom Aronom se je vrnil tja, kjer je vladal že dolgo časa drugi kralj. Mozes je bil star v tem času 80 let. Z izvršitvijo različnih začaranj in čudežev, ki so jih znali egiptovski duhovni le deloma posnemati, se je posrečilo bratoma preplašiti egiptovskega kralja in dobiti dovoljenje za izselitev judovskega rodu. Kdo ne pozna vseh teh mičnih pripovedk in čudežnih dogodkov, ki so nastali pred, med in po selitvi iz Egipta in proslavljajo Mozesovo delo kakor dovršeni epos!

In res je zgodovina Izraelove oprostitev iz egiptovskega hlapčevstva orijentalška junaška pesem, odičena z vsemi okraski pesniško ustvarjajoče domišljije; mi pa, ki *ne verujemo vsega*, kar je z rožnatimi prsti vpisala v knjigo sporočil, se tudi lahko še sedaj veselimo ob njej.

Toda v pričujočem slučaju se ne osredotoči naše glavno zanimanje na zunanostih čudežnih dogodb ob selitvi iz nilske dežele in ob prebivanju v puščavi, temveč na bistroumni zakonodaji Mozesovi, posebno pa na njegovem pomenu kot pisatelj in pripovedovalec zgodovine stvarjenja.

Po rabinskem sporočilu izvirajo judovski zakoni od Mozesa, in onih pet knjig, ki nosijo njegovo ime, (pentatevh), ki so pa spisane od *različnih* pisateljev v različnih časih, je postalo izvor Izraelove slave. Seveda sta znanstveno raziskovanje in ralsodba učenih razla-

galcev svetega pisma omajala tudi vero v pristnost Mozesovih knjig. Že pred sto leti je vzplamtel trajen in deloma zelo strasten boj za pristnost Mozesovih knjig in proti njej, boj, ki ga še dandanes ne moremo imenovati končanega, akoprav bi se lahko preštelo tisto malo številce bogoslovcev, ki priznavajo ves pentatevh za pristnega in verjetnega. Celo jako vzdržljivi, zelo konzervativni, skozinskoz verskomisleči učnjaki so morali — akoprav z obžalovanjem — priznati, da po Mozesu imenovana izročila nikakor niso v vseh delih resnična in brez napak. Večina svetopisemskih raziskovalcev je danes trdo prepričana, da Mozes ni spisal vseh po njem imenovanih knjig, temveč da imajo več hebrejskih pisateljev za avtorje. Le tako lahko razumemo množico nasprotij in nemogočnosti z ozirom na čas, množico ponavljanj in različno se glasečih poročil o enem in istem dogodku in različna imenovanja za „Bog“; le tako razumemo večkratno menjavo in različne vrste sloga v Mozesovih knjigah, katerih hebrejščina je pa vrhutega ista hebrejščina, kakor tisoč let po Mozesovi smrti, ko je skoraj nemogoče misliti si, da se ne bi tudi ta jezik izpremenil v teku enega tisočletja.

Za vse, ki poznajo orientalski stari vek in razsojajo brez predsodkov v svetem pismu, velja kot brezdvomno: nihče, ki ni popolnoma zaslužnjen od sporočila, ne pripisuje Mozesove prve knjige njemu samemu. Prvo in drugo poglavje kaže zelo različne nazore o svetovnem začetku. Prvo poglavje, s katerim se hočemo kmalu natančneje pečati, je napisal Elohist, ki uporablja za ustvarjajočega Boga izraz Elohim, dočim je drugo poglavje, deloma tudi s prvim v nasprotju po vsebini, napisano od Jehovista, ki uporablja za najvišje bitje ime „Jehova“. S temi dvema izrazi, „Elohist“ in „Jehovist“ zaznamuje kritika svetega pisma glavna dva izvora, iz katerih so se zbrale povesti

Mozesovih petih knjig. Oba izvora sezata do devetega stoletja pred Kristusom¹⁾.

* Tako uče bolje poučeni profesorji svoje bogoslovske dijake. Toda tukaj in tam, v vseh deželah in v vseh konfesionalnih šolah hvalevrednega krščanstva učijo ljudstvo, da je vsebina Mozesovih petih knjig božje razodetje, in da je bil Mozes pravzaprav le zasebni tajnik najvišjega pisatelja, judovskega Jehova — Elohima, ki mu je narekoval v pero.

Takoj pa, če pritrdimo, da so sveti spisi od Boga navdahnjena ali v pero narekovana razodetja, nam je lahko zelo vseeno, če jih je res Mozes osebno napisal, ali če je več hebrejskih pisateljev spisalo, kar tvori pod izrazom „Mozesove knjige“ enega glavnih delov svetega pisma.

Kakor dolgo bodo učili svete spise v vseh ljudskih šolah in v večini cerkvâ kot „božjo besedo“, tako dolgo se moramo mi drugi, ki smo spoznali zmote svetega pisma, bojevati zopet in zopet z vsemi sredstvi znanosti in razuma proti tistemu Enemu „Mozesu“, kakor živi v ljudski in cerkveni veri.

Poglejmo torej to, kar učijo v cerkvi in šoli že stoletja, poglejmo, če se to strinja z resnico ali ne!

Če torej govorim o „Mozesu“, razumem s tem pravega hlapca ali pisarja Boga, in najsi bode ena sama oseba, kakor hoče to cerkev in sveto pismo, ali pa več ljudi, kakor zatrjuje to znanstvena razsodba učenih bogoslovcev o svetem pismu.

Mozes je postal zaradi zakonov, ki so po njem imenovani in s svojim naukom o stvarjenju sveta *ustanovnik nove vere*. Vsi važnejši ustanovitelji ver so si enaki v gotovih potezah značaja: vsi so *globoki misleci*, filozofsko velenadarjene narave, poznavalci

¹⁾ Sporočil profesor dr. K. Furrer.

človeških slabosti in čednosti, in večinoma opremljeni z vso izobraženostjo svojega časa.

Tudi Mozes je bil silen duh in moral je biti — tudi po svoji zunanosti — fenomenalna prikazen, mogoče res postava, kakor jo je utelesil Michel Angelo v svojem kipu „Mozes“.

Ker je razpolagal z vsemi zakladi egiptovske in izhodne modrosti tistega časa — egiptovski duhovni, ki so bili obenem zdravniki, čarovniki, ministri in profesorji, so bili njegovi učitelji — je mogel Mozes po izvršeni oprostitvi svojega rodu egiptovske sužnosti, ustvariti temelj za kult, ki je obdržal svoj visoki pomen skozi tisočletja zgodovine človeštva.

Kakor znano, je Mozes oznanil edinega Boga: Jehova Elohim. On je monoteist. Ta edini Bog, ki je povzdignil Izraelce za svoj izvoljeni narod, je pa popolnoma judovski Bog, odičen z vsemi takrat poznanimi čednostmi in človeškimi*strastmi; nam, ki smo vzgojeni v krščanski veri, so to dokazali učitelji in duhovni. On je poosebljenje takratnega še precej preprostega hebrejskega pojma o Bogu: močan, mogočen, ljubosumen, srdit, neusmiljen proti svojim nasprotnikom, grozovit proti sovražnikom, zaničujoč in zasmehujoč slabše, ki so mu pa vendar nasprotovali; krivdo očetov kaznuje na otrocih do tretjega in četrtega kolena, lastnost, ki jo imajo lahko samo ljudje, ki stoje še na stopnji najglobljega barbarstva.

Ta edini, vsemogočni Bog *je ustvaril po svetopisemskih povestih cerkve ves svet iz nič*, le s svojo mogočno besedo: „Bodi!“

To so Judje od Mozesa do danes že nad tritisoč let verjeli in učili, kristjani pa že nad 1900 let. S temi tisočletja starimi dedščinami moramo računati, in zelo nespametno bi bilo, če bi lahkomišljeno prešli čez to Mozesovo pripovedko na naš program.

V knjižici „Dvakrat dvainpetdeset biblijskih zgodb“, ki jo je izdala krščanska založba v mestu Calw, in ki je prišla v milijone rok ter se še danes uporablja kot učna knjiga, se začenja Mozesova pripoved o stvaritvi takole:

„Bog je ustvaril nebo in zemljo s svojo besedo.

Predno je Bog stvaril, ni bilo razun njega ničesar. Samo Bog je večni; on lahko ustvari, kar hoče. On ni hotel, (zakaj?) da bi bila nebo in zemlja naenkrat v vsej svoji krasoti gotova, temveč le polagoma; ker On je od začetka sem vse uredil po številu, meri in teži.“

Nas vse so učili to mozaično pripoved o stvarjenju kot neovrgljivo, *razodeto* resnico, in še danes jo uče v skoraj vseh ljudskih šolah civiliziranega sveta, z izjemo Francije in Italije.

V obliki, kakor nas jo uči sveto pismo, je ta povest bajka, pravljica, polna orijentalke lepote¹⁾ — toda vendar *le pesnitev*, takratni izobrazbi primerni nazor in fantastično pojmovanje; pred kritiko prirodoznanstva pa ne more imeti obstanka in verodostojnosti, ker stoji ta nazor svetovnega stvarjenja z znanostjo našega časa v najostrejšem nasprotju.

Takrat, ko je Mozes pisal zgodovino stvarjenja, si menda ni mislil, da bode moralo vse ljudstvo verjeti njegovo razlago skozi tisočletja na las natančno kot edinozveličavni nauk. — Toda kristjani so postali še *bolj mozaični*, kakor je bil Mozes sam — in sedaj stojimo v zapadnih deželah ravno na mestu, katerega skoraj ne moremo več zapustiti.

Kakor pripoveduje ustvaritelj judovske vere, je vsemirje v šestih dneh izvršeno delo Boga.

Oglejmo si to poročilo natančneje, in dovolite mi nekaj opazk.

¹⁾ Primerjaj predavanje župnika dr. K. Furrerja: *Darwinismus und Sozialismus im Lichte der christlichen Weltanschauung*. Curih. Založil Alb. Müller.

I. Moz. 1. 1.

„V začetku je Bog ustvaril nebo in zemljo.“

Prirodoslovec našega časa bi rekel: Vsemirje (Mozesovo „nebo in zemlja“) nima niti začetka niti konca, ker je po času in prostoru brezkončno. Iz nič ne nastane nič, in kar je, ne more izginiti v nič. Vsemirje je bilo večno in bo tudi večno. To dokazuje fizikalni *zakon o ohranitvi moči*, kakor je dokazan v vsaki novejši učni knjigi fizike in kemije¹⁾.

Vrste 2 — 5.

„Zemlja pa je bila pusta in prazna, in tema je bila v brezdnju, in duh božji je plaval nad vodami.“

„In Bog je rekel: Bodi svetloba! In bila je svetloba.“

„In Bog je videl svetlobo, ta je bila dobra; nato je ločil svetlobo od teme.“

„In je imenoval svetlobo dan, temo pa noč.“

„In postal je iz večera in jutra prvi dan.“

Proti temu je opomniti, da prirodoslovje ne pozna druge luči, kakor tisto, ki prihaja od svetlih *teles*, bodisi da imajo ta svojo lastno luč, ali pa da odsevajo luč drugih, žarečih teles. Luč sama je le poseben način, po katerem se nam prikaže premikajoča se tvarina, luč je valovito gibanje najmanjših telesnih delov. Luč sama torej ni nobena tvarina ali reč, temveč le „pojem“ za posebni način gibanja materije, tvarine. Kaj naj pomeni torej ta luč prvega dneva stvarjenja, ne more noben umrjoči razumeti in razložiti.

„Dan“ in „noč“ „večer“ in „jutro“ tega prvega dneva je nekaj nemogočega.

¹⁾ Profesor dr. K. Furrer je bil tako prijazen, in me je opozoril, da hebrejski jezik, v katerem je napisano Mozesovih 5 knjig, nima izraza za „svet“ ali „vsemirje“, ravnotako nima izraza za „starši“. V prevodu bi morali torej odpomoči temu in reči: „V začetku je Bog ustvaril svet.“ Seveda bi bila s tem molče mišljena stvaritev iz ničesar.

Vrste 6—8:

„In Bog je rekel: Bodi trdina med vodami in loči vode od vodâ!“ In Bog je naredil trdino in je ločil vode, ki so bile pod trdino od tih, ki so bile nad trdino. In zgodilo se je tako.“

„In trdino je Bog imenoval *n e b o*; in postal je iz večera in jutra drugi dan.“

Tukaj je na prvi pogled *nasprotje!* V prvi vrsti stoji, da je Bog ustvaril „*nebo*“ v začetku — in sedaj ustvari „*nebo*“ še enkrat in sicer drugi dan. To je popolnoma nespametno, nerazumljivo, nepojmljivo. Na ta ali oni način je tu strašna zmešnjava. Hebrejski jezikoslovci in poznavalci hebrejske pisave so se marljivo pečali s tem nesmisлом, in nekateri izmed njih so prišli do prepričanja, da prve vrste svetega pisma nismo dobili v obliki, kakor jo je Mozes napisal, temveč da se je vrinila napaka pri prepisovanju: beseda, ki je predstavljena z „*nebo*“, se glasi v hebrejskem tekstu *hasch - schamajim*, dočim se glasi beseda „*voda*“ v Mozesovem poročilu *hamajim*. Z napačnim prepisom je pač nastala iz prvotno prave besede „*hamajim*“ prve vrste svetega pisma skozi tisočletja natančno izročena pisna napaka *hasch - schamajim*.

Potemtakem je Mozes menda pisal: V začetku je Bog ustvaril *vodo* in zemljo. (Prim. *J. Stern* v „*Menschenthum*“ št. 34, 1886.)

Preidimo k delu tretjega dneva!

Vrste 9 — 13.

„Bog je rekel: Zbero naj se vodé, ki so pod nebom, v poseben kraj, in naj se prikaže suho. In zgodilo se je tako.“

„In suho je Bog imenoval *z e m l j o*, zbrane vode pa je imenoval *m o r j e*. In Bog je videl, da je bilo dobro. — In Bog je rekel: Zemlja naj požene travo, ki zeleni in dela seme, in rodovitno drevje, ki rodi sad po svojem plemenu, katerega seme bodi v njem na zemlji. In zemlja je pognala travo, ki zeleni in dela seme po svojem plemenu, in drevje, ki rodi sad, in ki ima sleherno svoje seme po svojem plemenu. In Bog je videl, da je bilo dobro. In postal je iz večera in jutra tretji dan.“

Ustvaritev rastlinstva je naravna nemogočnost dokler ni solnca na nebu. Še večja je pa nemogočnost *ohranitve* rastlinstva — brez solnca — skozi dolgo dobo, kakor si jo mislijo nacionalistični razlagalci svetega pisma namesto Mozesovih dni.

Vrste 14—9.

„Bog pa je rekel: Naj bodo luči na trdini neba in naj ločijo dan in noč, in naj bodo znamenja časom, dnevom in letom.“

„Naj bodo luči na trdini neba, da svetijo in razsvetljujejo zemljo. In zgodilo se je tako.“

„Bog je naredil dve veliki luči, večjo luč, da bi gospodovala čez dan in manjšo luč, da bi gospodovala čez noč, in tudi zvezde.“

„In postavil jih je na trdino neba, da bi svetile na zemljo.“

„In da bi gospodovala čez dan in noč in ločile svetlobo in temo. In Bog je videl, da je bilo dobro.“

„In postal je iz večera in jutra — četrti dan.“

Nasprotja in zopet nasprotja, nemogočnosti in zopet nemogočnosti. Zemlja, solnce, mesec in zvezde so nastali v popolnoma drugačnem redu z ozirom na čas, kakor Mozes tukaj pripoveduje; solnce je bilo dolgo časa pred zemljo, zemlja dolgo časa pred luno in neštete zvezde so milijarde let prej plavale v vse-mirju, kot naše solnce z vsemi svojimi planeti in trabantami. — Gotovo Mozes sam sebi nasprotuje, če deli četrti dan še enkrat luč od teme, ko se je to vendar zgodilo že prvi dan (4 vrsta), ko so se že prej menjavali noč in dan, „jutro in večer“.

Vrste 20—23.

„Tudi je Bog rekel: Naj rode vode živo laznino, in perotnino, ki leti nad zemljo pod trdino neba!“

„In Bog je ustvaril velike slone in vse stvari, ki živijo in se gibljejo, ki so jih rodile vode po njih plemenih in vse ptice po njih plemenu. In Bog je videl, da je bilo dobro.“

„In jih je blagoslovil, rekoč: Bodite plodovitni in množite se in napolnajte vode morja, in ptice naj se množe na zemlji!“

„In postal je iz večera in jutra peti dan.“

Peti dan je torej Bog ustvaril povodne živali in ptice v zraku. — Prirodoslovske vede so najjasneje dokazale, da se je živalstvo razvilo *istočasno* z rastlinstvom, in da so pred ptiči v zraku živele *na kopnem živali*, v tem ko jih omenja Mozes šele šesti dan.

Vrste 24—31.

„Bog je rekel: Zemlja naj rodi žive stvari po njih plemenu, živino in laznino in zverine zemlje po njih plemenih. In zgodilo se je tako.“

„In Bog je ustvaril zverine zemlje po njih plemenih in živino in laznino zemlje po nje plemenu. In Bog je videl, da je bilo dobro.“

„In je rekel: Naredimo človeka po svoji podobi in podobnosti, in naj gospoduje čez ribe v morju in ptice pod nebom in čez zverine in vso zemljo in čez vso laznino, ki se giblje po zemlji.“

„In Bog je ustvaril človeka po svoji podobi, po podobi božji ga je ustvaril; moža in ženo je ustvaril.“

„In Bog jih je blagoslovil — — i. t. d.“

„In Bog je pogledal vse, kar je bil naredil, in bilo je prav dobro. In postal je iz večera in jutra šesti dan.

Šesti dan se je torej vršila stvaritev na kopnem živečih živali, in nazadnje *stvaritev človeka*. S tem, da postavi Mozes stvaritev človeka nazadnje, je zadel pravo. Ni pa res, kakor piše, da je nastal Adam iz prsti, in Eva iz njegovega rebra. (1. Mozes, 7, 2, 1, 22.) K tej poglavitni zmoti se še vrnemo.

Neresnično je dalje, da je človek ustvarjen po božji podobi; ravno nasprotno se je izkazalo kot resnica: človek si je ustvaril „Boga“ sebi, človeku pa podobo! Kakršen človek takšen njegov Bog! (Ludwig Feuerbach.)

Vsi poznamo dalje zgodbo o prvem grehu in o izgonu iz raja. Govoreča kača je bogoslovcem precej belila glavo, šolskim otrokom je pa napravila mnogo zabave. Splošno razširjeno mnenje krščanskega zahoda je bilo, in je deloma še danes, da je hotel Mozes posebiti v govoreči kači satana ali hudiča. To je pa

velika napaka, ker Mozes še ni poznal niti hudiča, niti satana. Ta vzhodnoazijski demon vstopa šele par stoletij po Mozesu v omislije Judov. Ostro črtan, drzen in ličen obenem, nastopa satan šele v zgodovini Jobovi.¹⁾

Govoreča kača je privedla prva človeka k izpoznanju dobrega in slabega.

Tisočkrat so nam pa rekli, da smo vsi radi padca prvih starišev omadeževani z izvirnim ali *podedovanim grehom*.

Radi izvirnega greha je bilo mogoče, da je Kajn ubil svojega brata Abelna. Ta grozovita zgodba konča zopet z velikanskim nasprotjem: morilec Kajn je ubežal v deželo Nod, vzhodno od raja. — — „In Kajn je spoznal svojo ženo, da je postala noseča in je rodila Hanoha. In on je zidal mesto, ki ga je imenoval po imenu svojega sina tudi Hanoh. (1. Moz. 4. 17.)

Tukaj vidimo torej sina prvega človeka Adama bežati v tujo deželo, kjer se oženi, — rodi otroke in — zida mesto menda s pomočjo delavcev. V tej deželi Nod so živeli torej *ljudje, ki so bili rojeni izven Adamove rodbine*. Torej Adam in Eva sploh nista bila prva človeka; vse to stoji vendar v svetem pismu.

Prirodoslovje tudi ne pozna nobenega prvega človeka Adama in nobene prve žene Eve.

¹⁾ Tudi tukaj — v Jobovi knjigi — nastopa še kot od Boga poslani tožitelj ljudi, kot vestni poslanec Boga. Mistikerji Jakob Böhmove struje uče nedvomno, da je bil satan (Lucifer) nekoč najlepši angelj Boga, postal je pa ošaben in je bil vržen v brezdno — zares usoda, ki doleti mnogo lepih ljudi. (Prim. Dodel, Aus Leben und Wissenschaft, stran 260—262). Šele po babilonski sužnosti najdemo pri Hebrejcih satana kot nasprotnika Boga. Duševno revni rabinizem ni mogel več pojmovati božje vseomogočnosti, ki pošlje življenje in smrt. Če so pri poznojudaovskem pojmovanju satana uplivali tudi perzijski nazori, še ni razjasnjeno v krogu nepristranske znanosti. (Povedal prof. dr. Furrer.)

Vsi poznamo tudi mozaično poročilo o vesoljnem potopu; — nekega dne je rekel Bog: (1. Moz. 6, 2)

„Iztrebil bom človeka, katerega sem ustvaril iz zemlje, pa ne le človeka, ampak tudi živino, laznino in ptice pod nebom; zakaj žal mi je, da sem jih ustvaril.“

Tukaj imamo popolnoma priprosto razumevanje Najvišjega; Jehova se pokaže tu kot slabo človeško bitje; *kesa se*, da je prej ustvaril človeka!

Kje bi bil med nami, ljudmi zahodnih dežel ženijalni umetnik ali stavbenik, ki bi lahko kdaj obžaloval, kar je ustvaril! *Pravi človek ne obžaluje ničesar!*¹⁾

Da, tako je, kakor je rekel bogoslovec *M. J. Savage*: Jehova starega testamenta prebiva na določenem kraju, kakor kakšen človek; prikaže se v templju, govori in pride kakor človek; on misli in dela načrte, kakor človek; on ljubi in sovraži, se ujezi, se maščuje, in izpreminja svoje mnenje kakor orientalski despot. — Temu antropomorfizmu Boga (antropomorfističen = človeku podoben) se ne smemo čuditi; kajti božja misel se je porodila v človeških možganih. Kakor človek raste in se razvija, tako rastejo in se razvijajo tudi njegove misli o božanstvu.

„Noe je pa našel milost pred Gospodom.“ Prišel je *vesoljni potop*, svetovna katastrofa, drama, kakor je naša zemlja prej še ni videla. V šolskih klopih sedeč, smo to zgodbo o svetovnem potopu sprejeli s slastjo,

¹⁾ Pri tem stavku je marsikdo zmajal z glavo, ker ga ni razumel. Vkljub temu ga pustim tukaj neizpremenjenega. Ali ni menda tako: pravi človek dela vedno po svojem najboljšem prepričanju, ki pa ni njegova zasluga in tudi ni njegova krivda. Če se kdo zmoti v zasledovanju svoje poti, čeprav je hotel le dobro, ne bode obžaloval, vzdihoval in tarnal, ampak bode mislil, kako bi popravil škodo in prihodnjič ravnal pametnejše. To pa ni kes, ki je popolnoma odveč, ampak poboljšanje. Če pa vtopim ves svet, ne popravim s tem ničesar. Glavna reč je narediti boljše.

in največji umetniki so to žaloigro proslavili z veličastvenimi slikami. Šolarji naših dni čitajo to povest vedno zopet z novim zanimanjem, in zakaj tudi ne?! Saj je vendar ta svetovna drama odičena z vsemi lepotijami orijentalске pravljice in je mestoma sanjavo lepa. —

Kdo ni v svojih otroških letih razveseljeval domišljije in vse otroške duše ob tej pripovedki o pravičnem Noetu in njegovi rodbini, o plavajoči barki (300 komolcev dolga, 50 komolcev široka, 30 komolcev visoka) z mnogimi živalskimi dvojicami, kjer so spali volkovi z jagnjeti in žirafe z levi; o zvereh, ki so žrle seno in nedeljskem miru, ki je plaval nad vsem stvarstvom v barki; o golobčku z oljkinо vejico, o izhodu iz barke, ki je zastala ob pobočju Ararata, o Noetovi zahvalni žrtvi in lepi mavrici sprave na nebu! Kako smo se otroci veselili pri obljubi, „da od sedaj naprej ne bo več vse meso uničeno od vode vesoljnega potopa.“ (1. Moz. 9, 11.) — Vse to so nas učili kot neovrgljivo resnico in mi smo verjeli, radi verjeli, bilo je prelepo, da ne bi bilo resnično. — In naši otroci naj dalje verjamejo? — Mi rečemo **ne!**

Proti temu se ne bi s strani bogoslovcev toliko upirali, če ne bi bila mozaična povest o stvarjenju predelana v dogmatično podlago najpopolnejše vere, ki se je dosedaj pojavila, v temelj krščanstva.

Iz nauka o prvem grehu v raju in obupnega izpoznanja, da smo vsi omadeževani z izvirnim grehom in da jadramo v pogubo, je vznikla misel rešitve in odrešenja z nadzemeljsko, nadnaravno, božjo pomočjo.

Tako je izšla iz judovstva misel, da bode poslan božji sin iz nebes, nadalje se je pa k temu pridružila še misel odrešujoče darilne smrti na križu.

Po umevanju ortodoksne cerkve je krščanstvo priznано kot naravna hči Mozesovega nauka, krščanstvo

je mistična rešitev uganke o prvem pregrešku in dednem grehu.¹⁾

Na drugem mestu te brošure pokažem, da se tudi prirodoslovec naših dni — čeprav nasprotnik Mozesove pripovedke o stvarstvu — zaveda pri človeštvu neke vrste dednega greha. Če rabijo torej k vzdrževanju za razvoj sposobnega verskega sistema neobhodno dedni greh: dobro! — prirodoslovci temu nikakor ne ugovarjamo; nasprotno, vsem prijateljem človeštva, ki žele srečo našega rodu, ponudimo roko, da oprostite naš rod iz priznane moči „izvirnega greha“ in pri tem jim pomagamo sami.

Če gremo v zgodovini razvoja teh verskih misli dalje, moramo prvo pribiti dejstvo, da so si pridobili Judje v času stare zaveze zelo malo zaslug za prirodoznansko izpoznavanje. To je pa bistvenega pomena! Kajti religija, ki jo bode imel človeški rod v prihodnjosti, se bo prilagodila resnicam prirodoznanja; obstanek in vpliv bo imela le, če bo soglašala z znanstvenim izpoznavanjem.

Judje starega testamenta niso bili prijazni znanosti; tisti inteligentni narod pa, ki sta ga Mozes in Jozua peljala v obljubljeni deželo, je bil vsaj še nekoliko vesel življenja in prijazen naravi. Judje starega testamenta so se veselili zakladov posvetnega blaga, zlata in srebra, ovčjih in govejih čred, lepih vrtov in vinskih goric; videli so poljske cvetlice in opevali so lilijo v

¹⁾ Prosvetljeno bogoslovje naših dni — zastopano z vrlo kopico modernih „reform-bogoslovcev“ — pobija mnenje, po katerem je krščanstvo naravna hči ortodoksnega židovstva, Bruno Bauer, bogoslovec, ki gre v kritiki svetega pisma najdalje, pride do sklepa, da ni bila Galileja z Jeruzalemom rojstni kraj krščanstva, ampak aleksandrijska filozofska šola v Egiptu in Rimu, glavnem mestu takratne moči in takratne inteligence. Friderik Engels pokaže, da je bila vodilna moč v razvoju krščanstva socialno zlo. Kristus je prišel šele par stoletij po svoji smrti do etičnega pomena kot ustanovnik nove vere. (Prim. „Die Neue Zeit“, XIII. letnik I. 2.)

svoji krasoti; primerjali so v visoko pesniških delih človeško lepoto in žensko ljubkost z dišečimi rastlinami, ki so krasile pokrajino ob pobočjih Libanona in bregovih Jordana.

„Jaz sem cvetlica na polju in lilija v dolini.“ (Visoka pesem 2, 1.)

„Moj ljubi mi je ko šopek mire.“

„Moj ljubi mi je ko ciprov grozd iz vinogradov v Engedih.“ (V. p. 1, 11—13.)

„Kakor lilija med trnjem, tako je moja prijateljica med hčerami.“

„Kakor jablana med gozdnim drevjem, tako je moj ljubi med sinovi.“ (V. p. 2, 2—3.)

„Moj ljubi je enak srni ali mlademu jelenu.“ (V. p. 2, 9.)

„Njegova podoba je kakor Libanon, izvoljen kakor cedre.“ (V. p. 5, 15.)

Kateri pisatelj naših dni bi bil v stanu, ljubkeje opisati prihod spomladi, kakor je to storil pesnik visoke pesmi:

„Glej, zima je minula, dež je jenjal in prešel.“

„Cvetlice so se prikazale v naši deželi, čas obrezovanja je prišel, grlični glas se je zaslišal v naši deželi.“

„Figovo drevo je poglano svoj sad vinske trte imajo že oči in vonjajo. Vstani, moja prijateljica, in pridi!“ (V. p. 2, 11—14)

„Katera je, ki vstaja kakor jutranja zora, lepa kakor luna, izvoljena kakor solnce?“ (V. p. 6, 9.)

Vsem nam so znani psalmi s svojim, na podobah in primerah bogatim jezikom, in deloma so se nam priljubili. Stari testament nam nudi še več drugih, naravi prijaznih delov.

Toda s krščanstvom, kakor ga je učila cerkev in kakor ga so poldrugo tisočletje razumevali pravoverniki, se pričjenja sovraštvo sveta in narave.

Moja naloga ni, pokazati, kakšen je bil v resnici nauk nazarenskega modrijana; tozadevna mnenja si še dandanes zelo nasprotujejo, ker je neovrgljivo dokazano, da noben izmed štirih evangelijev novega testamenta

ni spisan za časa Kristusovega življenja, da se marveč vsi opirajo le na sporočila.¹⁾

Moja naloga tudi ne more biti, na tem mestu natančneje razlagati, kako je bilo mogoče, da si je nauk iz Nazareta dobil v razvojni zgodovini človeštva tak pomen, kakor ga je imel.

Zadostuje naj, če omenim na tem mestu, da se je z vero, imenovano krščanstvo, razširjalo obžalovanja vredno preziranje vseh prirodnih reči in se je povzdigovalo samotarstvo kot lek vseh trpljenj. V prvih stoletjih po našem štetju so se kristjani odvrnili od vseh posvetnih radosti in od vsega uživanja narave; saj so bili večinoma najrevnejši vsega ljudstva, v Rimu sužnji, začetkoma povsod le proletarci, ki niso mogli na tem svetu nič doseči in so zategadelj z velikim veseljem obračali svoje upanje na oni svet. Rimski kristjani so bili dolgo časa komunisti. Vse je sililo k nadnaravnemu in nadtelesnemu; le z vero naj bi postal človek blažen. Kaj je bil proti temu ves človeški razum, vse izpoznanje narave, vsa filozofija in druga veda!

Tisočkrat so že razmetavali z izrekom apostola Pavla: „Ker so mislili, da so pametni, so postali norci.“ (Rimlj. 1, 22.) — Take besede so poceni in so postale

¹⁾ Markov evangelij je najstarejši in edini iz prvega stoletja po našem štetju (spisan 70—80 po Kristusu).

Primerjaj tudi znamenito knjigo prof. Gust. Volkmarja: „Jezus Nazarenus und die erste christliche Zeit.“ Curih 1882.

V zadnjem času je bilo tudi dokazano, da je najbolj skrivnostna vseh krščanskih knjig, razodetje Jezusovo, tudi najstarejša, torej najbolj dragoceni vseh spisov iz prve krščanske dobe (napisan med junijem 67 in januarjem ali aprilom 68 po Kr.) Tukaj še ni govora o nobeni trojici in dednem grehu, pač pa o poganski grozovitosti, razjarjena božanstva potolažiti s krvavimi darovi. Sebe in pristaše svoje vere imenuje pisatelj vedno le Jude. — Prvotno krščanstvo je bilo nekaj čisto drugega, kakor pozneje krščanstvo, ki je bilo svetovna vera. Jezusa iz Nazareta ne bi pravoverni kristjani nikakor več izpoznali kot kristjana.

rešitev za vse one, ki jim je ali narava skopo odmerila njihovo merico razuma, ali so pa bili preleni, da bi se z božjo iskrico razuma kot samostojni misleci bitja sami duševno dalje razvijali. Gotovo ni nobena vrsta vsega svetega pisma v krščanskem zapadu tako dušेमorno delovala proti razvoju naravnega izpoznanja, kakor je to storil edini omenjeni izrek apostola poganov.

Bolj prikupljivo kakor njegov nad vse delavni apostol Pavel, je Jezus označil nevrednost vede:

„Blaženi so ubogi na duhu, ker njih je nebeško kraljestvo.“
(Mat. 5, 3.)

Ti ubogi so seveda nevedni. (Po naziranju modernih bogoslovcev bi morali razumeti pod „ubogimi na duhu“ tiste „ponižne, ki se zavedajo svoje nepopolnosti in slabosti, torej idealiste.“ Drugače pa uči ortodoksna cerkev in verne sekte, ki razumevajo pod temi, za blažene proglašenimi ubogimi nevedne, bedaste in neumne.)

Kako je bilo težišče človeškega stremljenja preloženo iz tega sveta v oni svet, kako sovražno znaniosti se je pokazalo Pavlovo krščanstvo brez ovinkov, razvidimo iz vsakega njegovih pisem, izmed katerih so pa nekatera ponarejena.

„Kajti če boste po mesu živeli, boste umrli; ako boste pa dela mesa zamorjevali z duhom, boste živeli.“ (Rimlj. 8, 13.)

„Pisano je namreč:

„Pokončal bodem modrost modrih, in razume razumnih bodem zavrgel.“ (1. Korinčanom 1, 19.)

„Kje so modri? Ali ni Bog naredil modrost tega sveta neumno?“ (1. Kor. 1, 19.)

„Kar je nespametno pred svetom, je Bog izvolil, da bi osramotil modre.“ (1. Kor. 1, 27.)

„Zakaj modrost tega sveta je nespamet pri Bogu.“ (1. Kor. 8, 1.)

„Učenost napihuje.“ (1. Kor. 8, 1.)

Izkušnja nas drugih je ravno nasprotna: znanje ne napihuje, marveč naredi ponižne; ker čim globlje proderemo v znanost, tem jasneje nam postane, kako

malo smo dosedaj dosegli znanja in da smo šele v prvih začetkih izpoznavanja. Najbolj napihnjene glave in najpuhlejše duhove smo našli pri onih komodnih in z duševno nadutostjo napojenih sovražnikih znanosti, ki vedno razmetavajo z izreki svetega pisma, zato ker ugajajo njihovi neumnosti. Duševna nadutost je bila že od nekdaj dedščina duševno ubogih. Častnih izjem je bilo vedno — izjeme poznam take in jih ljubim z vso svojo gorečo dušo — ampak izjeme le dokazujejo pravilo.

„Naša sedanja, kratka in lahka nadloga nam pripravlja neizmerno visoko, večno čast, katera vse preseže,“

„ker ne gledamo na to, kar se vidi, ampak na to, kar se ne vidi.“ (2. Kor. 4, 17—18,)

„V veri namreč živimo in ne v gledanju.“ (2. Kor. 5, 7.)

Tudi v prvem pismu Janeza je nedvoumna opomba:

„Ne ljubite svet, niti to, kar je posvetno.“ Da, sovraštvo narave in sveta je sezalo tako daleč, da so celo zakon razkladali kot potrebno zlo, kot zaničevanja vredno naredbo z zaničljivimi živalskimi nagoni kot temelji. Temu nazoru so se nekatere krščanske sekte tesno pridružile in po tem nauku se ravna tudi rimsko-katoliška duhovščina.

Ugled žene se je pri tem le malo dvignil.¹⁾

¹⁾ Po razumnem svetovnem nazoru naših ljudi ima pa žena iste pravice, kot mož; žena je namreč pogoj življenja in uspevanja človeškega rodu (Prim. Dodel „Aus Leben und Wissenschaft“, odstavek „Vom Weibe“.) Po pravici opozarja prof. dr. Furrer na dejstvo, da Jezus sam ni bil samotar. Tistim, ki so bili navdušeni za celibat, je zaklical: „Kar je Bog združil, tega naj ne loči človek.“ — Opozarjam lahko tudi na to, da se je Jezus udeležil vesele poroke v Kani in da je naredil celo dobro vino, ko niso bili vsi gosti več žejni. — Zaklical je tudi svojim učencem: „Če ne boste takšni, kakor otroci i. t. d.“ To je dovolj jasna poteza veselja do življenja. „Proste ure je prebil pod nebom.“ — Toda kaj vse ni naredilo bogoslovje iz tega idealista! Ne to, kar je Kristus bil, ampak to, kar je cerkev naredila iz njega, je zadrževalo napredek in sovražilo je svet.

To je nekaj malo značilnih dokazov, kako so ustanovitelji in apostoli krščanstva prezirali naravo in svet.

Ta vera samotarstva in zaničevanja narave je bila, kakor kaže izkušnja, določena v zapadnih deželah za državno vero.

Grki in Rimljani — poganska naroda so že takrat, ko je zadonel glas o križu čez morje, naredili lep začetek v opisujočem prirodoslovju.

Aristoteles — 384 do 322 pred Kr. rojstv. — je zapustil več prirodoslovskih del, med temi tudi sistem živalstva in rastlinstva, ki ga je sam sestavil; ta se seveda ni mogel obdržati, ker je bilo njegovo znanje o naravi, takratni omiki primerno, še zelo pomanjkljivo ter pomešano z otročjimi in praznoverskimi nazori. Zelo značilno pa je, da so smatrali pozneje v krščanskih deželah Aristotelovo prirodopisno sestavo kot začetek in konec posvetnega znanja in so ga rabili v krščanskih šolah do najnovejšega časa kot temelj prirodoslovja.

V tistem davnem času, ki je okoli 2000 za nami, so razpravljali grški in rimski filozofi o najvažnejših vprašanjih, ki sploh lahko ganejo človeške prsi: vprašanja o postanku in nehanju, o izvoru in bistvu vseh stvari, o bistvu Bogov in namenu človeka.

V nauku o grških in rimskih bogovih govori človeška domišljija svoj najdrznejši jezik. Mnogoštevilni bogovi so večinoma pesniško olepšana poosebljenja prirodnih moči in človeških kreposti, napak in popolnoma človeških strasti. Najvišji Bog — Jupiter-Zeus, je bil eden izmed najzljubljenějšíh tovaršev, kar jih je ustvaril pesniško navdahnjeni človek in okrasil s pripovedkami in pravljicami. In vse dvorjanstvo njegovih nižjih bogov in boginj, njegovih ljubljencev in ljubljенок — vsa truma olimpijskih bogov in boginj seveda ni bila nič boljša, kakor najvišji vseh bogov.

Nevoščljivost in zavist, ljubezen in sovraštvo, ljubosumnost in veselje do preganjanja, zabavoljubnost in nezmernost, vse mogoče človeške strasti in norosti so igrale med božjimi prebivalci grških nebes isto vlogo, kakor tukaj dol na zemlji med ljudmi. V vsem bajeslovju je pa prišla lepota do svoje pravice. Iz tistega časa izvirajoča, nedavno izpod razvalin izkopana dela obrazujoče umetnosti, še danes občudujejo Judje, Kristjani in pogani kot najvišje, kar je dosedaj ustvarila roka človeška.

Tukaj ni mesto, da bi pokazal, kako je bila obenem z rimskim kraljestvom v teku svetovne zgodovine razrušena in pokončana vsa ta grška in rimska krasota, vsi lepi začetki prirodoslovskega izpoznavanja in umotvori pesništva in umetnosti. Rimska država bi razpadla tudi brez krščanstva iz povodov, ki še dandanašnji povzročajo razpad velikih držav in narodov.

Moja naloga tudi ne more biti, podati sliko o razvoju stvari do onega časa, ko se je golgatski križ razprostrl čez razvaline poganskih držav v znak svoje svetovne zmage. Povedati pa moram, da je dolga in dolga stoletja vladal pri cerkvi fanatizem neučenosti; neumnost pa, ki jo je prav lahko obdržati, je spadala k idealom cerkvenih učiteljev in škofov in je bila slavljenjena z blagrovanjem, Celo cerkveni učitelj Evzebij (v 4. stoletju po Kr.) je pisal dobesedno:

„Mi ne omalovažujemo znanja iz nevednosti, temveč iz zaničevanja njegovega povsem nekoristnega dela in obračamo našo dušo k boljšim rečem.“

Leta 391. po Kr. je bila najznamenitejša takratnih knjižnic, aleksandrijska, sežgana od fanatiziranih kristjanov pod vodstvom nadškofa Teofila. Takrat je živel Hypatija, radi lepote, čednosti in učenosti slavljenjena Grkinja, ki se je šla v Atene učiti modroslovja. Ta gospa je učila po svoji vrnitvi v Aleksandrijo ari-

stotelovo in novo platonsko filozofijo. Ob vstaji kristjanov, ki jih je naščuval patrijarh Ciril, je bila ta učena gospa umorjena na krvoločén naçin.

Tako je legel temen oblak duševne noçi vedno bolj ÷ez svet. Kar se je rešilo orijentalkega in grškega znanja pred nestrpnostjo preranega krščanskega zapada — bili so samo še odlomki — so zbrali pozneje mohamedanski Arabci.

Mohamed sam je visoko ÷islal judovskega zakonodajalca in ljudskega voditelja Mozesa; to mu pa ni branilo, da je včasih tistim Judom, ki so kritizirali njegove nauke, posekal glave. On sam je visoko ÷islal znanost, saj poroçajo, da je po njegovem izreku ÷rnilo učenjakov svetejše od muçeniške krvi, in da je razum najboljše, kar je ustvaril Bog.¹⁾ (Veç století pozneje je označil reformator Luther isti razum, „najboljšo stvaritev Boga“ s popolnoma nasprotnim imenom, ki ga dostojni ÷lovek naših dni ne more več izgovoriti, ali k večjemu v odsotnosti žen in otrok.)

V tem, ko so pod vlado mohamedanskih Arabcev učene šole na Španskem tako cvetele, kakor nikoli prej in nikoli pozneje, so ležale nad krščanskim delom Evrope sence nevednosti in sovraštva znanosti. V naši krasni deželi, med Bodenskim jezerom in Lemanom, Alpami in gorovjem Jura niso niso duhovni in učitelji ljudstva dolgo časa niti brati. Znameniti kulturni zgodovinar nam poroça, da opat Konrad iz samostana St. Gallen in ves njegov kapitelj ni znal niti pisati, ko je pesnik Walter von der Vogelweide (1170—1230) obiskal ta znameniti zavod. (V drugih časih je bila slava St. Gallenskega samostana razširjena daleč po svetu.)

¹⁾ Naj ne bo zamolčano, da je bil Mohamed sam v nekaterih stvareh grozno neveden. Tako je bil n. pr. prepričan, da je Moze-sova sestra Miriam in Jezusova mati Marija enainista oseba.

Sploh je zмотa, ali vsaj veliko pretiravanje, če kdo zatrjuje, da so bili vsi samostani v vseh časih znanosti prijazni in so gojili kulturo. — To razvidimo iz dejstva, da so bile pisalne priprave v samostanih marsikaterih dežel in pokrajin popolnoma neznane reči. Ko je znameniti pesnik Petrarka (1304—1374) našel v Lüttichu Ciceronove govore in izrekel željo jih prepisati, ni bilo mogoče niti v enem samostanu dobiti črnila, čeprav so tamkaj zelo mnogoštevilni.

V pričo takih razmer se sploh ne bomo začudeli če beremo, da je bilo „grešno čitanje fizikaličnih spisov“ na velikih cerkvenih zborovanjih v Toursu (1163) in v Parizu (1231) prepovedano.

Papež Bonifacij VIII. (umrl 1303) — genijalni iznajditelj „svetega leta,“ ki je pomagalo papeškemu prestolu iz vseh denarnih stisk, je prepovedal zdravnikom in dijakom medicine razrezanje mrtvih človeških trupel — in sicer radi vstajenja, ravnotako kakor prepoveduje sedanji papež svojim vernikom sežigati mrliča.

Leta 1317 je papež Janez XXII. s posebnim pismom prepovedal učenje kemije. Kdor je pa kljub prepovedi opazoval naravne reči in premišljeval o vidnem svetu, je bil ostro preganjan, obtožen krivoverstva, tajne zveze s hudičem, kot čarovnik ali čarovnica, ali je bil na ta ali na oni način s silo spravljn iz tega življenja v smrt. Fanatično zalezovanje vsake želje za vedo in spoznanjem, kakor je bilo stoletja sistematično gojeno od oskrbnikov cerkve, je slednjič rodilo splošno duševno bolezen; ta se je polastila skoro vsega krščanskega prebivalstva Evrope in je vzela tisočem nedolžnih ljudi življenje. To je bila duševna zmedenost, ki jo je porodila vera in čarovnjaštvo, radi katere je bilo n. pr. leta 1659 v škofiji Bamberg 1200 ljudi živih sežganih, v nadškofiji Trier celo 6500 ljudi. Tudi Švica ni ostala nedotaknjena od te

duševne bolezni. V Lucernu so leta 1652 pripravili 85 letno žensko do priznanja, na to so jo na najrafiniranejši način mučili in živo sežgali. V istem letu je bila neka Katarina Schmidle, „mala deklica, 11 let stara, ker je delala ptiče, v stolpu brez odpovedi življenja obešena, sunjena v vrečo in sežgana, posebno ker ni bilo upati poboljšanja“¹⁾ — tako pripoveduje zbornični zapisnik.

Ravno tako je zapisano v knjigi lucernskega stolpa iz leta 1659:

„Človeče sedmih let, imenovano Kathrinli, je bilo v stolpu ob kolu zadušeno in nato pri visoki sodbi sežgano, ker je tajilo Boga.“²⁾

Kako splošno je bilo vse duševno življenje krščanskega zahoda okuženo pod vladno nevednosti, razvidimo najbolje iz dejstva, da so celo na lutrovskih visokih šolah smatrali ljubezen do narave kot znak občevanja s satanom. Doktorska razprava iz leta 1644, ki so jo hranili na visoki šoli v Tubingu, prišteva k „občevanju s sumljivimi reči“ posebno pečanje z naravo in poznavanje naravnih pojavov kot „znanje, ki se ne spodobi za kristjana.“

„Da, da. Pisano je — „Uničiti hočem modrost modrih, in razum razumnih hočem zavreči“.

Zato so prižgali stotisoč grmad, tako da v gorskih dolinah še sedaj smrdi po čarovnicah.

Cerkveni očetje in škofje so proglasili izročitve starega testamenta za nedotakljiva božja razodetja; isti učitelji krščanske cerkve so zbirko drugih spisov,

¹⁾ „Ein klein Meiteli von 11 Jahren wegen Vögelmachen, sintemalen keine Besserung zu verhoffen, im Thurm ohne Abkündigung des Lebens stranguliert und dann im Sack gestoßen und verbrannt.“

²⁾ „Ein Menschlein von sieben Jahren, Kathrinli genannt, so Gott verleugnet, ward im Thurm an einen Pfahl erwürgt und nachher beim Hochgericht verbrannt.“

ki so bili izdelani dolgo časa po Kristusovi smrti, uredili na svoj način¹⁾ in v svoje namene, popravili so jih in v obliki novega testamenta položili na oltarje zahodnih dežel — vseh teh templjev cerkvenih naukov pa nikakor ni bilo smeti potresti.

V svojem naziranju vsemirja se je upirala krščanska cerkev popolnoma na mozaično poročilo o stvarstvu: potem takem je stala zemlja mirno v sredini vsemirja in bila je najimenitnejše vseh svetovnih teles; solnce, luna in zvezde so krožili okoli naše imenitne zemlje — tako pravi ta vseskozi napačni verski stavek. To zmoto imenujemo geocentrično.

Ptolomejev svetovni sistem je bila prikrojitev po biblijskih tradicijah; potrjen je bil od cerkvenih očetov, tako da se je lahko potem 1400 let veselil v zapadnih deželah splošne veljavnosti. V nebesih je razločeval enajst okrožij, v katerih so krožili solnce, luna in zvezde okoli zemlje.²⁾ Nad temi enajstimi okrožji so si verni kristjani predstavljali „nebo“ za blažene, kot sedež in stanovanje Boga in kraljestvo njegovih nebeških trum. Ta del vsemirja so imenovali empirej.

Če se danes zopet zamislimo v to otroško naziranje, nam vzbuja smehljaje naš lastni otroški čas s

¹⁾ Primerjaj velezanimivo knjigo zelo učenega profesorja bogoslovja, Volkmarja „Jezus Nazarenus und die erste christliche Zeit“ (Curih 1882, založba Cäser Schmidt), v kateri knjigi je pokazano, kako so delali cerkveni očetje z neprijetnim, ampak najbolj verodostojnim evangelijem Markovim.

²⁾ Zgornje teh enajst okrožij, takozvano *primum mobile*, je imelo nalogo, vsaki dan notranjih 10 okrožij premikati okoli mirujoče zemlje od vzhoda proti zahodu. Po Dantejevi „božji Komediji“ (Raj, 30 spev, vrste 100—108) dobiva to enajsto okrožje svojo moč od luči, ki sije nad njim, kjer:

„ni več nobene bližine in oddaljenosti;
ker tam, kjer vlada Bog neposredno,
Nima naravni zakon veljave.“ (Vrste 123—124.)

svojimi fantastičnimi sanjami, kolikorkrat smo sedeli — eden in drugi izmed nas — kot otroci v prihajajoči noči pri zamrzlem, oledenem oknu, kjer smo s toplim vzduhom naših ust raztajali ledene cvetlice in nato smo zaglobili naš otroški pogled v migljajoče ozvezdje nad lesketajočimi snežnimi polji! Mislili smo si jasno nebo kot kupolo, stene so bile iz temnomodrega sukna, rob je pa moral počivati na zemlji. V tej modri kupoli so bile neštete večje in manjše luknje, skozi katere je sijala luč nebeških krasot do nas, da bi imeli vsaj pojem o svetlobi in prijaznosti nebeških prostorov. Naša otroška domišljija je torej videla v neštetih zvezdah nočnega podnebja le luknjice, ki so zvezale stanovanje Boga s stanovanjem ljudi.

Nič bolj otročji, kakor ta sanjarija, ni bil ptolomejski svetovni nazor o vsemirju, ki je vladal v krščanskem zapadu do leta 1543 skoraj nepobijano.

Zgodovina zmot ima opraviti večinoma z zelo dolgimi dobami: čimvečja je zmota, tem preje jo verjamejo in temveč življenske moči ima; človeštvo tiči pa večinoma še v otroških čevljih, kakor nas uči izkušnja, je to doba, v kateri sanjarije in fantastične pravljičice najbolj čarobno uplivajo na človeško dušo.

Leta 1543 je izšlo veleučinkujoče delo poljskega zvezdoslovca Kopernika, ki je odkrito izrekel nazor in ga tudi utemeljil z znanstvenimi dokazi:

„Po naziranju talmuda (judovska sveta knjiga) je sedem nebes. Vsake nebesa so tako oddaljena od prihodnjih, da je treba 500 let, predno se pride do njih, in vsake nebesa imajo najkrajši premer (debelino) 500 let, tako da se rabi za prepotovanje od spodnjega konca prvih nebes do spodnjega konca drugih nebes 1000 let. Mohamed je sedem nebes sprejel od rabincev.“ (Prof. dr. K. Furrer.)

Torej judje, kristjani in mohamedanci so govorili o različnih okrožjih, ki so obdajali prevzvišeno zemljo kakor čebulovi listi. Sledovi te vere žive še v naših dneh: V govoru rabimo mnogokrat „sedma nebesa“.

Da zemlja ne miruje v sredini vsemirja, ampak da kroži kot planet okoli solnca.

Zvezdoslovje je bilo najnatančnejša vseh ved, ki je zadalo mozaični pripovedki o stvarstvu prvi smrtni udarec. Zvezdoslovje je pogledalo v uredbo vsemirja in je podalo matematični dokaz, da plava naša zemlja le kot mala potujoča zvezda, kot solnčni prahek v vse-mirju.

Zdaj ve vsak dvanajst- ali štirinajstletni šolar, da se naša zemlja vsakih 24 ur enkrat obrne okoli svoje osi, da potuje v teku enega leta enkrat okoli solnca, da je nekako podrejena solncu kakor planeti venera, (danica in večernica) mars, jupiter, saturn in množina malih nebeških teles (asteroidi), da je luna spremljevalec zemlje, da ima planet jupiter celo več mesecev, da planet saturn obkroža sestava obročev in več lun, da je saturnova tvarina le $\frac{7}{10}$ krat toliko težka kakor voda, torej tako težka kakor lipov les, da traja saturnovo leto več ko 29 zemeljskih let i. t. d.

Zvezdoslovje seže s svojimi instrumenti v najdalje globine vsemirja; preračuna pota potujočih zvezd in prorokuje stoletja naprej solnčne in lunine mrke tako natančno, da nobena minuta računa ne manjka pri uresničenju prikazni; izsledi težo planetov in položi na tehtnico svoje računske umetnosti vso našo zemljo in žarečo solnčno kroglo; neizpremenljive zakone vsemirja je podalo zvezdoslovje človeku v natančnih številih; zvezdoslovje je prvo — prvo vseh prirodoslovskih znanosti — postavilo na mesto, ki ga je zavzemala otroška vera in fantastična zmota, svetlo luč znanstvenega izpoznanja.

Tega pa cerkev ni hotela trpeti.

Iz strahu pred to znanosti sovražno napravo, si je upal Kopernik svoje že 1507 dovršeno delo dati šele v tisk, ko je bil že star in je smrt trkala v njegovih kosteh. (36 let je Kopernik obdržal svoje izpoznanje

zase, vedoč, da bi moral po javnem pripoznanju čutiti mučilne klešče verskih vitezov.)

Zvezdoslovec iz Thornja je umrl še istega leta 1543, ko je bilo natisnjeno njegovo delo. Njegova naravna smrt je bila zanj velika sreča, ker je cerkev smatrala njegov nauk za grozovito krivoverstvo; nasprotoval je vendar najočividnejše veri v razodetje. In da cerkev v takšnih znanstvenih vprašanjih ni razumevala nobene šale, je pokazala 57 let pozneje, ko je 17. februarja 1600 v Rimu plapolala grmada, na kateri je bil eden največjih mož in znanstvenikov tistega časa kot krivoverec živ sežgan: Giordano Bruno, kot učenjak in pesnik enako velik kakor človek, ki išče in izpozna resnico; on ni zagrešil drugega krivoverstva, kakor da je v svojih spisih proslavljal Kopernikov nauk in ga je filozofično uporabljal.

Še 90 let po objavljenju Kopernikovega svetovnega sistema je cerkev vlekla največjega takrat živečih fizikov in astronomov, Galileo Galileija pred inkvizicijsko sodišče v Rim, kjer je moral raziskovalec s prisego utajiti svoje znanstveno prepričanje (1663); preklicati pred duhovni, kardinali in inkvizicijskimi sodniki, ki mogoče še v decimalkah niso znali računati. Nevedni so imeli premoč, in zelo dobro so umeli svojo moč v svojo korist (kakor so mislili) uporabljati.

Znanstvena resnica je pa vendar mogočnejša od nevedne vere. In tako je slednjič — po preteku dveh stoletij — vendar Kopernik zmagal nad Mozesom, in sicer tako, da slišijo sedaj vsi krščanski šolarji ravno to kot resnico, radi česar je bil Giordano Bruno od vernikov sežgan.

Cerkev se je morala udati v slabi položaj, v zmago kopernikanske resnice nad mozaično zmoto — in kakor kaže izkušnja, se ni pogreznila; napredke prirodoslovskega izpoznanja je pa tudi nadalje trdovratno zanikavala, vedno in vedno je skrbela, da je krčila

znanje in ohranjevala veri veliko polje nevednosti po možnosti čisto. To ni koristilo njenemu ugledu in ji bo postalo usodepolno, če se ne izpreobrne.

Moja naloga ni, natančneje opisati razvoj prirodoslovskega izpoznanja v preteklih stoletjih. Iznajdba tiskarstva, odkritje Amerike, reformacija, oživljenje klasičnih študij in želja po filozofičnem mišljenju, kakor se je bolj in bolj razodevala v zapadnih deželah — to in druge stvari so morale slednjič doseči, da je želja po izpoznanju gnala človeka veliko bolj kakor dozdej v vsa polja prirodnih dogodkov, kjer se je učil razumevati svet istinitosti, stvarni svet, ki je odprt našim čutilom.

To močnejše raziskovanje v kraljestvu dozdej zaničevane prirode, se je začelo že v 18. stoletju in je vzbujalo mnogo upanj. Prirodoslovske vede so postajale lastna moč, zalezovane in zadržane so pa bile še vedno od predsodkov vere, notri do 19. stoletja.

Še v začetku 19. stoletja, ki ga vendar imenujemo stoletje prirodoslovske prosvete, ni našel Lamarck s svojim naukom o naravnem pokoljenju nobenega priznanja, v prvi vrsti seveda radi verskih predsodkov proti pokoljenju sploh, potem pa tudi radi pomanjkljivih dokazov, s katerimi je podkrepil francoski raziskovalec svoj nauk leta 1809 v knjigi „Zoologie philosophique“.

Še med julijsko revolucijo v Parizu, leta 1830, sta se v francoski akademiji znanosti strastno bojevala vera v razodetje in razum. Tam sta se prepirala Cuvier, pristaš Mozesove potopne teorije, ki je bil celo mnenja, da je bilo več, vse razdirajočih vesoljnih potopov, in Geoffroy St. Hilaire, ki je bil pristaš nasprotnega mnenja; radi svoje ostrosti je vzbudil ta prepir v časopisu in znanstvenih razpravah mnogo prahu. Francoska akademija je sicer še enkrat odločila v prid starega nauka; to je bil pa tudi zadnji boj, kjer je

mozaična tradicija zmagala v prirodoslovsko izobraženi družbi.

Istega leta v juniju 1830 je izšel prvi natis znamenitega angleškega dela: „Temelji geologije“ od Charlesa Lyella; v tej knjigi je najjasnejše dokazano, da ni bilo niti enega, še veliko manj torej več vesoljnih potopov v Mozesovem zmislu, ampak da se je organsko življenje polagoma razvijalo v neizmerno dolgih geoloških dobah.

Ta knjiga je doživela tekom desetih let (1830 do 1840) šest natisov angleškega jezika in je mogočno uplivala na nadaljni razvoj geologije. Izpoznali so, da ima zemeljska skorja naravno razvojno zgodovino, da so v preteklosti delovale iste prirodne sile, kakor v sedanjosti, da veda ne potrebuje pomoči čudežev pri razlaganju zemeljskih pojavov — nasprotno — da je bila preteklost, kakor je sedanjost, izključno pod vplivom nam znanih prirodnih sil.

V tem so se pa med prirodoslovci množili glasovi bolj ali manj jasnega pritrjevanja razvojnemu nauku. Izteklo se je brez hrušča, ker je cerkev izpoznala, da ni zanjo nobene nevarnosti, **dokler žive krivoverske misli izključno le v učenjaških sobah** — da le ljudstvo tiho in mirno hodi po svojih potih.

Darwin in njegova doba.

Misel o razvoju, ki se je že pred tisočletji pojavila pri starih grških filozofih, je bila leta 1809 po Lamarcku zopet vzbujena iz spanja, čeprav se ni še popolnoma vzdramila; od sedaj naprej pa ni več prišla do miru. Pojavljala se je zdaj tu, zdaj tam na duševnem obzorju časa, ne da bi treščila. Nevihta je pa ležala v zraku; vsak čas se je lahko vlila in to se je res zgodilo, ko je jeseni 1859 izšlo *glavno delo Darwinovo*.

Ta knjiga: „*O postanku vrst potom prirodnega izbora ali ohranitev sposobnejših plemen v boju za obstanek*“

obseza duševno in raziskovalno delo dvaindvajsetih let. Njeno objavljenje je **svetovno zgodovinski čin** istega pomena, kakor Kopernikova knjiga.

Zares je *Darwin Kopernik organskega sveta*, kakor ga je imenoval Dubois-Reymond, predsednik berlinske akademije.

Da višje izvira iz nižjega, da ima popolnejše nekaj manj popolnega za prednika, to je povedal že *pred* Darwinom marsikateri mislec in raziskovalec; toda ta resnica je mogla priti do navdušujočega in oživljajočega pomena šele v spremstvu genijalne teorije, ki bi razložila način, tisti „kako“ razvoja. Smelo lahko rečemo, da je Darwinov nauk o plemenskem izboru zlati okov velikega diamanta, — razvojne resnice. Ravno v blestečem okovu pristnega zlata znanstvene resnice je prišel ta dragoceni zaklad do svoje prave vrednosti.

Darwinova knjiga je izšla leta 1859, jesenskega dopoldneva; zvečer istega dne je bila že pokupljena. Natis za natisom je izšel, knjiga je bila prevedena v vse jezike civiliziranega sveta. Nauk o pokoljenju rastlinskih in živalskih vrst, katere so si do tedaj mislili neizpremenljive, ta revolucionarni nauk je udaril kakor mogočna strela v prirodoznanstvene kroge, kjer je še marsikateri star gospod spal sladko versko spanje cerkvenih vojakov. Bila je res duševna nevihta, ki se je sedaj vlila in razširila po vsem omikanem svetu ter tuintam pomedla livade z viharjem in nevihto.

S pomočjo tisoč in tisoč prirodnih dejstev dokaže Darwin, da izvirajo višja bitja iz nižjih oblik, da mora vse, kar je živega: rastline, živali in ljudje imeti svoj izvor v najpriprostejših organizmih in da se je v neskončno dolgih dobah milijonov let polagoma in zelo

počasi (edino podrejeno naravnemu zakonu prilagodenja v boju za življenje) razvilo do višjih stopenj organizacije, v popolnejša bitja.

Ta nauk je tako priprost in jasen, da je po mojem mnenju lahko narediti ga razumljivega vsakemu le srednjenadarjenemu učencu — štirinajstletnemu. Cerkev pa in njeni oskrbniki s svojimi brezštevilnimi prijatelji nasprotujejo razvojnemu nauku z isto opozicijo, kakor svoječasno velikanski misli Kopernikovega sistema.

Z letom 1859 se je vnel boj, kakor ga kulturna zgodovina človeštva ni več videla izza dni reformacije.

Med takrat živječimi prirodnoslovci je bilo, kakor sem omenil že zgoraj, še precej starih gospodov, ki so se s svojim svetovnim nazorom (če so ga sploh imeli) še opirali na Mozesa in pridno verovali v čudežno stvarjenje. Ti učenjaki so takoj nastopili proti Darwinu. Precej pa, ki jih je pridno proučevalo njegovo delo, da bi napake in slabosti novega nauka uničujoče privlekli na dan, se jih je izpreobrnilo od svojega presodka in iz nasprotnikov so postali celo dobri prijatelji in branitelji razvojnega nauka.

Drugi niso hoteli sprave, in so umirali kot nasprotniki razvojne misli. Smrt je pomočnik napredka.

Toda vsi prirodnoslovci prvega reda, ki niso bili omamljeni od verskih dogem in vsi mlajši učenjaki z lastnim raziskovalnim duhom, so se postavili na Darwinovo stran. Kakšni dve desetletji je trajal boj med pristaši in nasprotniki razvojnega nauka med prirodnoslovci po poklicu. Toda vedno manj je bilo nasprotnikov, vedno več pristašev, dokler ni bila zmaga Darwinove šole med prirodnoslovci popolna. Celo tiste avtoritete, ki niso hotele pripoznati princip prirodnega izbora v boju za življenje kot zadostnega (menda zato, ker naredi ta princip delujočega stvarnika nepotrebne), celo pobožni nasprotniki nauka o prirodnem izboru, so morali priznati, da o pokolenju ne mo-

remo dvomiti. Ena teh pobožnih avtoritet ni bil nihče manjši, kakor profesor *dr. Oswald Heer*, moj prednik v službi; njegova znanstvenost je ravnotako vzvišena nad vsakim dvomom, kakor njegova verna pobožnost. Njemu se je posrečilo pri sebi in v sebi zediniti misel o pokolenju s svojo metafizično potrebo po svetovnem stvarniku. *O. Heer* uči začasno posezanje stvarnika v tok sveta na tak način, da so bile v različnih zemeljskih dobah pričujoče rastline in živali včasih pretvorjene in izpopolnjene od gospoda Boga. V svojem bistvu je pa to „pretvorjenje vrst“ le razvoj: Višje izvira iz nižjega; predniki človeštva so bili tudi po tej razlagi ravnotako živali, kakor po Darwinovem nauku.

Za razširjenje Darwinovega nauka so delovali v 60ih letih v Nemčiji posebno *Häckel* v Jeni, *Nägeli* v Monakovem, *Köllicker* v Vircburgu, ki so se pri predavanjih na tamkajšnjih visokih šolah javno priznali k razvojnemu nauku. Precej drugih je pa isto tvarino obdelavalo v poljudnih spisih, tako *Dub*, *Seidlitz*, *Ludwig Büchner*, pozneje tudi *Carus* *Sterne*, v Italiji v Padovi pa vrli zoolog *Canestrini*.

V začetku 70ih let sem se drznil kot privatni docent v Curihu javno pritrditi na obeh visokih šolah — univerzi in politehniki — razvojnemu nauku, seveda pod sovražnim obrekovanjem z ene strani in hvaležno pohvalo z druge strani. Pozneje je na tukajšnji politehniki enkrat celo protestantovski duhovnik priredil semestrsko predavanje o darvinizmu.

Brez pretiravanja lahko rečemo, da ima od l. 1870 sem razvojni nauk na vseh nemških visokih šolah odkrite zastopnike. Med raziskovalci, ki se pečajo s proučevanjem živih in mrtvih organizmov, vprašanje o pokolenju sploh ni več nobeno vprašanje — in vsakogar, ki bi se hotel še prepirati: Ali pokolenje, ali čudežno stvarjenje v Mozesovem zmislu? bi na prirodoslovskih zborovanjih gledali s sočutnim smehljanjem.

kot živo fosilijo iz davnih časov. Tako je postala zmaga razvojnega nauka popolna.

Celo francoska akademija, najbolj učena, a tudi najbolj konzervativna korporacija na Francoskem, ki je dolgo časa odklanjala Darwinov nauk, je tudi postala pristašica razvojne misli. Darwin je še doživel svoje imenovanje za častnega člana te družbe. Slično velja od berlinske akademije, ki je poslala v svojem predsedniku *Dubois-Reymondu* enega prvih pristašev darvinizma v boj. Dalje je razvojni nauk sprejet tudi od akademije znanosti v Petrogradu, bavarske in avstrijske akademije, torej v deželah z mogočno razvitim cerkvenim mišljenjem; ravnotako se priznavajo italijanske učene družbe — s samoobsebi razumljivo izjemo kardinalskega kolegija v Vatikanu — k pokolenju. Da so skoro vse učene angleške družbe imenovale Darwina za svojega častnega člana, je samoobsebi razumljivo, če poznamo res plemenito mišljenje angleških raziskovalcev.

To izpremenjenje položaja se je izvršilo med učenjaki, kakor že omenjeno, tekom dveh desetletij.

Drugače se je pa razvila stvar pri **možeh cerkve**, ki so se koj v začetku skoraj brezizjemno postavili v opozicijo proti razvojnemu nauku. En sam klic ogorčenja se je izvil iz črede dušnih pastirjev:

„Kaj? — Prirodoslovci se res drznejo učiti pokolenje človekovo od živalskih prednikov? Kaj? Človeški rod — naš častni božji rod — naj bi imel svoj izvor v nizkih životinjah, on naj bi imel opicam podobne prednike?“

To je bil velik krik v vsem krščanstvu, cijonski stražniki so planili k sulicam in mečem, da bi v GO-SPODOVEM imenu posekali darviniste. Cerkev je pričela svoj boj proti prirodoslovcem: Celo morje bojnih spisov je izšlo.

Boj je pa bil — to naj bo tukaj povedano — zelo neenak; orožje se je tako malo ujemalo, kakor bi bilo neenako, če bi danes otroci Izraela in njih stari Jozua oblegali pravilno zasedeno trdnjavo in jo bi hoteli prisiliti z buččim glasom svojih trobent k predaji.

Prirodoslovci so stali in se bojevali na podlagi nepolitičnih dejstev in zdravega človeškega razuma; bojevali so se le z znanstveno dokazanimi resnicami iz kraljestva žive prirode, ki se je hipoma sama oglašila v jeziku izkušnje in znanstvenega eksperimenta — torej obrambno orožje, kakor ga navadno ne pozna bogoslovec.

Bojeviti bogoslovci so se pa bojevali skoraj izključno z že otopelim orožjem vere in dogmatičnih pojmov. Trombe so zadonele menda ravnотako močno, kakor pred Jerihom, tudi bojni krik je bil dovolj glasan: a zidovje „novega Jeriha“ se ni porušilo; pač pa so obležali — napadalci, tuintam pokriti s težkimi ranami, ali so pa neranjeni ostali prijatelji napadenih. Iz tega prvega boja med teologijo in razvojnim naukom — med Mozesom in Darwinom — so se izvedele prav čudne reči. Marsikateri teološki potidarvinist je v prenačljenju pozabil, da ne pozna sovražnikovega orožja, da mu ravno *prirodoslovsko znanje* primanjkuje! — in koliko teh bojevnikov se je osmešilo! Marsikateri drug teolog se je potrudil, seznaniti se potom resnih privatnih študij z velikim kraljestvom prirodoznanstva — — na to je pa sam postal darvinist. Drugi bogoslovci so kmalu izpoznali neenakost v šancah obeh strank. Odložili so orožje, ker so v duhu že videli zmago nasprotnika — ti so potihnili in so si menda mislili, da se bode morala „vera prilagoditi“. Mislečih teologov je že precej in jih bo še vedno več, dokler ne bodo slednjič v večini.

Menda je vredno, spominjati se tukaj nekaterih dogodkov izza bojnih dni med vero in znanostjo; ti dogodki so namreč zelo poučljivi in obenem mnogo-obetajoči.

Tu je bil izvrstni kritično navdahnjeni teolog *David Fr. Strauß*, ki se je po letu 1860 v svoji knjigi „*Stara in nova vera*“ brez ovinkov in poln radostnega navdušenja priznal k Darwinovemu razvojnemu nauku in je postavil svojo „*ново vero*“ na njegov temelj. Njegovi učenci so ga žalibog pustili na cedilu. *Strauß* je prišel skoraj z vsemi svojimi zaslužnimi deli dve stoletji prezgodaj. Njegova usoda, pravo mučeništvo, zares ni posebno izpodbujajoča za prijatelje duševnega osvobojenja; toda — tudi on je le sledil svoji korenjaški resnicoljubnosti kakor pred njim Giordano Bruno.

Drugi teolog svobodnejše smeri je bil znameniti pridigar *Henrik Lang*, župnik pri sv. Petru v Curihu, ki se je sicer manj vglobil v prirodoslovske vede, pač pa je tolikanj ohranil duševno prostost reformatorja, da ni delal razvojnemu nauku vsaj nobene teološke opozicije. V svojem spisu „*Vera v Darwinovi dobi*“, kjer sicer močno polemizira proti *Straußu*, pravi odkrito:

„Ne vidim, kaj naj bi imela vera, religija ugovarjati, če se posreči znanosti konstatirati takšen razvoj in ta ali oni način postanka svetov z vedno boljšimi in številnejšimi dokazi.“ (Str. 40, zvezek 31, *Deutsche Zeit- und Streitfragen*, Berlin, 1873.)

Enega najčudnejših dogodkov je pa doživel moj visokočislani učitelj in prijatelj, dvorni svetnik *dr. Karl Nägeli* v Monakovem; V bavorski stolici je zborovalo od 18. do 25. sept. 1877 kakih 1500—2000 učenjakov — bilo je to znamenito 50. zborovanje nemških prirodoslovcev in zdravnikov, kjer so prvi zastopniki znanosti dolgo govorili o pokolenju in darvinizmu. *Häckel*, „nemški Darwin“, je govoril o predmetu „današnji razvojni nauk in njegovo razmerje k splošni znanosti“,

kjer je bilo prvič ostro in jasno pokazano, kako potrebno je razvojni nauk vpeljati tudi v mladinskem pouku. *Nägeli* je govoril „o mejah prirodoslovskega izpoznavanja“ in je pokazal — opirajoč se na razvojni nauk — kako se ves vidni svet odpre raziskujočemu očesu človeka kot *naravnim* (ne nadnaravnim) zakonom podvržena celota, in sicer tako, da tudi duševne sile predstavljajo le *naravne* pojave, kakor so kemične in fizikalne izpremembe teles. Izpoznanje človeškega duha in zavisti torej ne more biti nobena nemogočnost, ampak je mogoče bistvo teh pojavov izpoznati prirodoslovskim potom, brez vsake teološke pomoči. *Nägeli* je že v šesdesetih letih objavil akademično razpravo o „pojmu prirodoslovne vrste“, ki je bila izrečno naperjena proti vsemu in vsakemu verstvu v čudeže. Imeli so ga torej na vsak način za nevarnega nasprotnika v čudeže verujočih stražnikov Cijona in zastopnikov nebeške vlade. Kaj se je pa zgodilo po znamenitem monakovskem kongresu prirodoslovcev? — —

Popolnoma ultramontanski bavarski „Vaterland“ je sprejel celo predavanje *Nägeli*jevo kot odlično delo človeškega duha brez kakšnih okrajšav v svoje vrste. To je storil drugače tolikanj bojeviti cerkveni list, kojega glas je občezen!

Še bolj nerazumljiv in čuden je bil prizor, ki nam ga je nudila angleška duhovščina pri Darwinovi smrti (19. aprila 1882) in ob njegovem pogrebu.

Med angleškimi prirodoslovci jih je bilo sicer že dolgo časa precej, ki so se kot dijaki in pozneje kot dušni pastirji sami zase pečali s prirodoslovsкими vprašanji — pojav, ki je na evropskem kontinentu mnogo redkejši kakor v državi otokov; — precej angleških duhovnov je živelo z Darwinom celo v prijateljskem razmerju in prijateljskem dopisovanju; toda velika večina tamkajšnjih duševnih pastirjev je odklanjala Darwinu za časa njegovega življenja.

Kaj se je pa zgodilo sedaj, ko je veliki *neverni* angleški prirodoslovec končal svoje delavno življenje? Tisti Darwin, ki je 5. junija 1879 z vso odkritostjo pisal nekemu dijaku v Jenó: „Jaz osebno ne verujem v nikakršno razodetje“? — — Angleška cerkev se je polastila trupla tistega moža, ki ga je za časa njegovega življenja sovražila kot nasprotnika teologije in vere v čudeže. Ravnoista cerkev je pripravila agnostiku Darwinu sijajni izprevod in slovesni pogreb, s kakršnimi izkazuje sicer le posebno visokim cerkvenim dostojanstvenikom in zagovornikom zadnjo čast. Darwin je bil *proti* svoji volji, (v svojem življenju si je dal sezidati lastno grobnico čisto drugje) pokopan v westminsterski opatiji, poleg slavnega Izaka Newtona. V istem času so v štirih londonskih cerkvah pridigali verni duhovni o veliki izgubi, ki je doletela ves angleški narod in vse človeštvo z Darwinovo smrtjo.

Kaj porečemo k temu? Darwinu je donela brez njegove volje slava iz ust duhovnov.

Ves svet je začudeno gledal, kako slavi cerkev nevernega raziskovalca, apostola znanstvene resnice.

Kdo ne bi pri takšem prizoru vprašal: „Jeli Savel profet?“ (1. Samuel, 10, 11.) — Ni bilo zadosti, da so Darwina položili s častjo kneza v grob; ista angleška visoko cerkvena družba je bila tudi udeležena, ko so razpošiljali v vse dežele oklic za ustanovitev Darwinovega spomenika, ko so zbirali prispevke za njegovo soho in zaklad, ki naj bi omogočal mladim, nepremožnim prirodoslovcem nadaljno izobraževanje v Darwinovem zmislu. Omenjeni oklic je podpisan od canterburškega in gorškega nadškofa, od exeterskega škofa, od westminsterskih, št. pavelskih in christchurških dekanov, od pobožnih agryllskih, devonshirskih vojvod, od markija salisburškega, od grofov, knezov, članov parlamenta, dostojanstvenikov in od velike množine angleških prirodoslovcev. Tisti oklic

ima nekakšen kozmopolitski karakter, ker so ga podpisali poslaniki najmogočnejših držav Evrope in Amerike. — Z eno besedo: Ves imenitni svet je postal z Darwinovo smrtjo darvinističen. Dokler je živel, so ga proglašali za *krivoverca*, po smrti so ga pa *oboževali*!

Tega spominjati se je dobro danes, ko kaplanski hujškači in potuhnjenjenci vseh barv silno kriče, ker se naj bi slednjič tudi ljudstvo, „prosto“ ljudstvo, učilo znanstvene resnice.

Kaj pomenijo vendar ti znaki?

Po mojem mnenju so dogodki ob Darwinovi smrti in njegovem pokoju nedvomljiva manifestacija napredka večine. Prirodoslovje se je razvilo v svetovno silo, o njegovi moči in njegovem blagoslovu morajo pričati celo pridigarji in odmevajo stene opatije westminsterske.

Človeštvo se ne more vekomaj upirati moči resnice! To je tolažba — velika tolažba! To je upanje in vesela obljuba!

Kaj morejo proti takšni obljubi vse vatikanske kletve nad novejšim prirodoslovjem, kaj zamore proti takšni svetovni sili nevedna borniranost in jezo in sovraštvo pihajoči fanatizem vsakovrstnih verskih potuhnjenjencev? — Z železnim korakom napreduje razvoj in tega se hočemo veseliti!

V tem so pa bili drugje, — v Ameriki in tudi na Nemškem vrli duhovni, ki so se potrudili študirati razvojni nauk in so iskali izhod, da bi izpeljali zveste prijatelje verskega mišljenja in življenja iz bogoslovske zmešnjave golega zanikavanja na višine znanstvene luči. Naj omenim najznamenitejša dva teh prijateljev resnice: amerikanski pridigar *M. J. Savage*, ki je izdal znamenito, naravnost krasno knjigo: „*Vera v luči Darwinovega nauka*“, potem nemški teolog *dr. R. Schramm*, stolni pridigar v Bremenu, ki je prevel in

izdal Savagejevo knjigo v nemščeni. (Lipsko, Otto Wigand, 1886.)

To knjigo preveva duh, ki ga ne morem bolje označiti kakor z izrazom: *Nazarenska resnicoljubnost!*

Tukaj je odkrito priznано dejstvo, da je razvojni nauk

„pri naravoslovcih takorekoč že dognana stvar, in sicer ne samo kot pomožna teorija za postanek posameznih vrst, temveč kot *glavni princip* pri razlaganju vse rasti in vsega življenja na zemlji.“

Tako stoji dobesedno in potem dalje:

„Zato je tudi *njega daljno razširjanje med ljudstvom očitno le vprašanje časa, kakršnikoli vik in krik tudi zaženejo veliki duhovni nevednosti in praznoverstva, da bi to preprečili.*“

To pravi nemški teolog — vrli stolni pridigar dr. R. Schramm. Spoštljivo se priklonim pred pravim izpoznavanjem stvari, kakršno najdemo med današnjimi teologi tako čudoredko. (Odkar je izšel prvi natis tega bojnega spisa [v nemščini], je postalo pri možeh cerkve nekoliko bolje.)

Iz duhovite knjige amerikankega pridigarja, čegar stališče o naziranju zadnjega vzroka vseh stvari in vsega, kar se zgodi, sicer ne morem nikakor deliti, čeprav ga spoštujem, hočem navesti le nekaj mest predgovora, da vidite, v kakšnem duhu opravlja ta teolog svojo službo:

Savage pravi: „Jaz mislim, da je prva naloga znanosti, kakor tudi vere vedno iskati *resnico*; kajti le resnica vodi k Bogu. Dalje mislim, da je zaprava časa, nepobitne resnice spravljati med seboj v soglasje. Vse resnice so že enota in ne rabijo nobene sprave.“

„*Le tisti, ki išče resnico, išče Boga.*“

„Prokletstvo za vero, kakor tudi za znanost je bilo od vseh časov misel, da je nekje konec raziskovanja. Na svetu

smo minljivi duhovi sredi neskončnosti, in za minljiva bitja, ki se premikajo proti neskončnosti ni nikjer pristana; le predpravico in priliko imajo k večnemu raziskovanju. — — — Za vsemi temi različnimi, daleč se raztezujočimi, nezvezanimi deli, odkritji in poizkusi velike množice znanstvenih raziskovalcev stoji skupna vera, da je vsa znanstvena resnica le ena, da je vseмирje enotno in da so različne resnice le deli enega božjega vzorca, ki prepleta vse vidno krilo božanstva.“

„Ta vera znanosti je večja, kakor vsaka, kar jih je dosedaj učila religija.“

Savage - Schrammovo knjigo sem čital z velikim zanimanjem kmalu ko je izšla, in v pisatelju sem izpoznal teologa, ki *resnico res išče* in se je ne boji, ki resnico — v kolikor misli, da jo je našel — *brez ovinkov priznava* in ne ostane licemersko pri zmoti, ker jih je več, ki verujejo v njo, kakor prijateljev resnice. Takšni teologi so redki, posebno v naših dneh splošne zalaganosti. Dovolite mi, da podam vrlemu Amerikancu roko, čeprav v nekaterih vprašanjih nisva istega mnenja! Njegovo knjigo priporočam kot čtivo vsakemu mislečemu kristjanu, judu in poganu, celo svobodomislecu! Mi vsi, brez razlike, se lahko učimo iz nje! To povem sedaj, ko sem knjigo čital drugič z vedno rastočim zanimanjem.

Savage je prepričan, „*de je vsa znanstvena resnica le ena in da je vesoljstvo enotno*“. Strinjamo se z njegovim nazorom, in tukaj je prostor, kjer naj omenim, da nas morajo najnovejša odkritja kemije in fizike prepričati o tem, kar so razsvitljeni duhovi dosedaj le slutili: V vsemirju je le ena *pratvarina* in ena *pramoč*.“

Vidite, moji dragi prijatelji, da se ekstremi skoraj dotikajo.

Prišel bo nekoč dan, ko ne bo več nobenih prepиров radi temeljnih verskih vprašanj, nobenih bojov za vero ali proti njej, za teizem ali proti njemu, nobene nesložnosti in podlosti radi verskih dogem. Takrat ne bodo več Boga — to je resnica — častili in oboževali

samo ob Jordanovih vodah ali v Babilonu, ob bregovih Tibere ali ob slanem jezeru v Utah, ne samo v temotnih mošejah, templjih in molilnicah, ampak na vseh gričih in gorah vse zemlje, na vrhuncih in ob znožjih himalajskega pogorja, kakor na pisanih planinah Alp in tudah ob Tihem morju, pod palmami Etijopije in na pustih pobočjih skandinavskih gora.

V skoraj nepojmljivi raznoterosti pojavov bodo spoznali *enotnost vsega bitja*. Prihodnjost ima monizem; monoteizem (enoboštvo) je bila zadnja stopnja razvoja na lestvi, ki vodi do najvišjega razgleda nad kaosom dogodkov.

Tolikokrat nam očitajo nevedni nasprotniki prirodošolske vede, *da nimamo nobene religije, in da jo hočemo odstraniti iz sveta*. Nič ni manj utemeljeno, kakor to očitanje.

Seveda, z besedo religija so delali glavni najemniki „prave vere“ precejšnje nepristojnosti. V svoji otročji omejenosti so proglasili in proglašajo še danes, *da imajo le oni sami vero*. Z besedo religija počenjajo isti humbug, kakor s pojmom svoboda. „Imeti religijo“ pomeni pri njih: obenem biti omejen in ohol, obenem biti neumen in častihlepen, imeti na jeziku mir in istočasno vihteti nož, pridigovati ljubezen in istočasno sovražiti, zahtevati potrpežljivost in obenem biti nestrpen, proglaševati se za božje otroke in delati s peklenko zlobnostjo. Izdajajo se za vedoče in edino podučene o božji volji in mislijo pri tem le, kako bi proslavili svoj lastni tako mali in omejeni — jaz. Ravnotako posnemajo svobodo; svoboden biti pomeni pri teh svetnikih: imeti pravico za zasledovanje drugih, in mučiti svoje človeške brate in sestre ter jih podjarmljati in izsesavati. Da, da, to je „religija“ in „svoboda“ po srcu teh egoistov.

Tudi mi imamo religijo! — „Kaj? Prirodoslovec Darwinove šole naj ima tudi religijo?“

Kaj se pa pravi **religija**?

Prvotno pomeni beseda „religija“ tolikanj kakor „vez“, in *mi* razumemo pod tem spoznanje, da smo od zunanjega sveta, od bližnjih, od narave in od vse-mirja odvisni, da nismo neomejeno svobodni, temveč da nas s celoto veže vez prirodnih razmer. Ta zavest odvisnosti od vsega, kar je izven nas, in iz nje izvirajoči način mišljenja proti drugim je po našem naziranju religija.

Nekateri imajo zelo sirove verske nazore: opomin na vero v čarovnice, zlodje in duhove v krščanskih konfesijah, na prepričanje, da je nekrščeno dete večno pogubljeno, na kaznjivo-bedasto misel, da morajo biti drugi ljudje, ki ne mislijo natančno tako kakor mi, večno pogubljeni v peklenškem žrelu. Vero poganov imenujemo sirovo, ker so oboževali klade, razne izrodke in živali. Kristjani imenujejo Mohamedovo vero meseno, ker je svojim vernikom obljubil v onem svetu krasno napolnjeni harem; Mohamed je imenoval krščansko vero neumno, ker je vstavila za enega Boga *tri* božje osebe; Judje imenujejo krščansko vero napačno, ker Jezus Nazarenski sploh ni bil pravi Mesija in obratno imenujejo zopet kristjani judovsko vero krivo, ker so svojega lastnega Mesijo pribili na križ. Vsaka krščanska konfesija ali sekta trdi, *da je samo ona in druga nobena* v posesti prave, pristne vere. Kakor znano, imenujejo katoličani svojo cerkev edino zveličavno. — In koliko potokov krvi je teklo radi teh ver? Najstrašnejša grozodejstva so se vršila v imenu vere.

In vendar: Vsi ti, ki so tako delali in govorili, vsi ti, ki še tako govore in bi radi zopet tako delali, vsi ti *imajo religijo!*

Poglejmo pa tudi nasprotno stran!

Ker sem bil že od nekdaj pristaš odkritosti in dosledni sovražnik vsakega svetohlinstva, zato ne bodem

odlašal ampak podam tu izpoved svobodomisleca, ki zida edino na stališču sedanjega prirodoslovstva svoje ideale, in ki se je prilagodil razmeram sedanjega sveta, da bi v miru, toda brez hlapčevstva z drugimi ljudmi (če zaslužijo to ime) preživel sebi odmerjene dni v harmoniji z vsem bitjem lastnega malega jaz-a.

Prvič:

Najvišje, kar častimo, je resnica, kakor se razodeva v prirodnem in vesoljskem življenju. Vsakdor, ki jo hoče spoznati, koraka po istem potu, in naj nam bo brat in sestra, brez ozira na rojstvo, za prigojeno vero ali svetovni nazor, brez ozira na narodnost in pleme, brez ozira na politično mišljenje in tudi brez ozira na visočino takozvane omike! Kajti tisti, ki išče resnico, išče najvišje in v tej želji po spoznanju smo si vsi, ki iščemo, enakovredni.

Dalje:

Kot poedinci smo odvisni eden od drugega in od skupno nas obdajajoče narave. Človek je produkt vedno nanavo upodablajoče prirode in od podeljene mu vzgoje. Vsled tega spoznanja pojмимо svojega bližnjega kot naravno bitje, ki nam nasprotuje le takrat, kadar greši proti zakonom prirode.

Tretjič:

Odkod prihajamo? Kakor se je vsaka rastlinska in živalska vrsta polagoma razvijala v teku milijonov let naše zemeljske zgodovine iz neznatnih, nizkih početkov vsled prirodnega izbora v boju za obstanek v smeri višje izpopolnitve, tako se je tudi človek razvil polagoma v teku stotisoč let iz živalskih prednikov. Prvega človeka nikoli ni bilo, ravnotako malo kakor nikoli ni bilo prvega Germana, prvega Francoza ali prvega Špartanca. Vse, kar je, je polagoma nastalo iz drugega v naravnem razvoju. Vse kar živi, žival in rastlina, nam je sorodno, ker ima vse življenje eno mater: to je priroda.

Četrtrič :

Razvoj v smeri višje izpopolnitve je splošni pojav vse žive narave. Tako je bilo v preteklosti, je še danes in bo tudi nadalje. Razvoj je izraz naravnega zakona, ki ga navidezne izjeme le potrjujejo. Napredek k boljšemu, popolnejšemu se vrši po naravni potrebi. Kdor greši proti temu zakonu, umre. Kar miruje, pogine, tako nas uči izkušnja. Konec mirujočega je le vprašanje časa.

Petič :

Mi poznamo *dedni greh*, ki ga sicer ne smemo razumevati v Mozesovem smislu, temveč iz stališča spoznavanja narave: — to je nagnenje (ki ga lahko včasih spoznamo) posameznika, povrniti se zopet na stopinjo nižje razvitih prednikov. V vsakem človeku tiči več ali manj zverinskega, kar smo prejeli od prednikov. Ta „*dedni greh*“, kojega ne bo poskusil noben prirodozlovec resno pobijati, je zelo pripraven, nadomestiti mistični dedni greh rajskih dni, ker nas izkušnja tako uči, se bo menda izkazal primerne, da postane temeljna točka naravne morale in etike, po katerih moramo prej ali slej seči.

Šestič :

Nad človeško pravico je še druga, *višja pravica, ki kaznuje grehe proti naravnim zakonom*. Kdor ubije človeka, se je povrnil na daleč za nami ležečo razvojno stopnjo naših prednikov: iz razvijajočega se človeka je nastala zopet bestija. Prirodoznanstvo nazivlje tak slučaj atavizem. Na vseh krajih nas uči rastlinstvo in živalstvo, da se takšen „propad“ kaznuje s smrtjo. Mi usmiljeni ljudje ne usmrčujemo več takšnih grešnikov, ampak naredimo takšnega poživiljenega človeka neškodljivega z zaporom.

Kdor zaslužni človeka, ta dela proti naravnemu zakonu, ker je človek ustvarjen svoboden in je svoboden, če bi bil tudi rojen v verigah.“ Schiller.

Sedmič:

Vse človeške vrline so se polagoma razvile v dolгих dobah postanka človeštva. Ker so te vrline produkti narave, se ne morejo izgubiti. Iz socialnih nagonov so nastale človeške kreposti (najvišja je ljubezen do bližnjega) in se bodo slednjič z neprestano odgojo tolikanj utrdile, da bodo postale dedne. Pravljico o „dobrem starem času“ smo zamenili z upanjem v boljšo prihodnost.

Osmič:

Naše upanje je uprto v razvoj vsega človeštva. Kakor smo sedanji ljudje božji od naših živalskih prednikov, tako bodo napredujoče generacije človeškega rodu prihodnosti z naravno potrebo boljše, kakor smo mi zdaj.

Devetič:

Ker je vse naše znanje le krparija, vsaki odlomek pravega spoznanja pa poseduje mnogoobetajočo moč rastoče kali, nas to reši vsakega ponosnega zaničevanja drugih, nikakor nas pa ne odveže dolžnosti, združeno z drugimi delovati za razširjenje splošnega znanja.

Zadnjič:

Vsako pravo spoznanje nas naredi strpne. Religija posameznega človeka je njegova privatna posest. v katero se vmešati in besedičiti nima pravice nobena oblast in nobena država in še veliko manj papež, ki je tudi le zmotljivi človek. — Kdor počuti metafizično potrebo, poslati blažen z vero na oni svet, naj zadovolji svojo potrebo na svoj način in naj moli na Višarjih na Horebu ali Sinaju, v Mekki ali v Rimu, v puštnji ali na cvetočem otoku, če le ne greši s svojim delom proti blaginji drugih. Kdor pa noče o življenju na onem svetu nič vedeti, že ker je to nemogoče, tega ne smemo motiti v njegovem prizadevanju, z drugimi vred ustvariti že na tem svetu nebesa in v svojo in drugih srečo izpremeniti zemljo v raj. Tako bomo ljudje. Blaženost poedinca je pa lahko samo takrat popolna,

če ni s srečo drugih v nasprotju, temveč v popolnem soglasju. Iz tega izhaja naravna, ljudi vredna morala in etika, ki bo visoko nad vsemi verskimi dogmami svetila v najdaljšo bodočnost.

Princip napredujočega razvoja, ki je smer, v kateri misli Darwinist, *ta naravni zakon vednega, čeprav počasnega napredovanja k boljšemu je veselo oznanjenje, evangelij spoznanja narave.*

Sedaj pa odločite sami, če smo ali nismo Darwinisti religiozni. — Končno se ne gre za imenovanje: *bistvo*, vsebina, je vendar glavna reč. Črka mori — to vemo vsi, katere vere smo tudi. „Ime je zvok in dim!“

In kaj nas uči naša ljudska šola?

Prvo pribijem eno — neoporekljivo dejstvo: *na ljudsko šolo edino niso prirodoslovske vede skoraj nič uplivale*; če odštejemo zunanji blesk in sijaj, *je ostala v svojem jedru nedotaknjena od dobe prirodoslovja.*

V vseh deželah nemškega jezika in daleč naokoli skoraj pri vseh drugih narodih uče v ljudskih šolah še vedno zmoto mozaičnega poročila o stvarjenju kot sveto resnico.

V štiridesetih in petdesetih letih, ko so marsikateri od nas še obiskovali ljudsko šolo, so uporabljali kot versko učilo Krištofa Šmida „Biblijske zgodbe“ v večini ljudskih šol nemške Švice. Tu smo še slišali povesti o govoreči kači v raju, o Mozesovih čudežih, o Danielovem bivanju v levji jami, o Jonatanu v trebuhu velike morske ribe i. t. d. Čudeži, čudeži in zopet čudeži! Toda te Krištof Šmidove „Biblijske zgodbe“ so bile zelo dobro urejene. Otroci ljubijo takšen jezik — pri tej zabavi smo bili blaženi. — Takrat se še ni dalo mnogo ugovarjati: vera v čudeže je spadala k zavesti vsega naroda. Saj ni še noben Darwin obelodanil svoje teorije.

Toda po Darwinu so še vedno izhajale leto za letom v novih natisih „*104 biblijske zgodbe za šole in rodbine*“ iz Calwerske založne družbe. Deset let po izdanju Darwinove knjige, leta 1869., so izdali **211. natis** tiste knjige. Ostala je učilo za verski pouk v mnogo protestantskih šolah nemških držav in v reformiranih šolah nekaterih švicarskih kantonov. (V Waadtu je izšel celo poseben francoski prevod za francoske šole.) Ta calwerska knjižica o čudežih je tako ugajala cerkvi in državi, da je do leta 1869. izšla v nič manj ko **64** jezikih — celo v *kitajščini*! V njej se pripoveduje še mnogo več čudežev kakor pri Kristofu Šmidu; da, najglavnejši čudeži so celo **upodobljeni**, da bi le otroško dušo omamili z vsemi sredstvi fantazije.

Upodobljeno in razloženo je n. pr.: govoreča kača na drevesu spoznanja in naga Eva, angelj s plamtečim mečem pri izgonu iz raja, vesoljni potop, trije angelji pri Abrahamu in za vrati smejoča se Sara, pogin Sodome in Gomore, pri čemur vihti debela, nerodna švabska kmečka dekla plamteči meč proti gorečemu mestu, ogoljufanje Jakobovo za pravice prvorojenstva, sedem suhih krav v Faraonovih sanjah, Mozesovi čudeži pred Faraonom (palica in kača), kako je padala mana v puščavi, plamteči Sinaj s pozavnami, ki mole iz oblakov, dež jerebic, Mozesov čudež ob skali, češčenje kače, *Bilijamov govoreči osel*, ki ne more dalje, ker mu stoji angelj ne potu, *Jozua zapoveduje solncu in luni, naj stojita*, prerok Natan pred zakonolomskim Davidom, zraven je otrokom natančno razložena vsa zgodba o njegovem prešestovanju z Urijevo ženo in pri tem je napisano: „Bog je dovolil, da je bil Urija ubit.“ Upodobljen je tudi prerok Elija z belo vrano ob potoku Krit, prerok Jonatan, kako ga morska riba po treh dneh izvrže na suho (krasna slika), in tudi prerok Daniel med levi. — Na sličen način so upodobljeni tudi čudeži novega testamenta.

Ta knjiga čudežev je v rabi v mnogih krajih Nemčije in Švice še danes kot versko učilo, in njene vsebine se uče stotisoči šolskih otrok (in odraslih) kot nedotakljive, svete resnice.

V evangelijsko-protestantskih šolah velike vojvodine Badenske ne stoji mnogo bolje z verskimi učili, ki začno tudi z *mozaično pripovedko o stvarjenju* in vodijo skozi vse čudeže starega in novega testameta; le da manjkajo v tej knjigi (pred sabo imam izdajo od 1869) čudeže predočujoče slike.

Da, celo *abecedniki* protestantskih dežel, edine šolske knjige za pet- in šestletne abecedarje, so skoraj brezizjemno *napojeni z vero v čudeže*, ki jo mora potem znanost na višjih šolah zopet izriniti iz glav študirajočih ljudi, ker sicer ni mogoče razviti resnega duha za smotrena raziskavanja. Na strani 100 „*Abecednika za evangelijske ljudske šole Virtemberške*“ (Stuttgart, Halberger) se nahaja berilo z naslovom: „Človek in Bog“, ki se začinja tako: „Bog je naredil človeka iz kosa zemlje in mu je vpihnili v njegov nos živo dušo. Človek ima torej telo in dušo.“ To antropološko pre-mišljevanje konča nato: „Če se je pa duša ločila od telesa, je človek mrtev. Mrtvemu človeku se pravi mrlič, in takšen se pokoplje. Duša se pa povrne k Bogu.“ *Preje*, kakor tu, je sploh nemogoče govoriti o grudi zemlje.

*Naše šole se bavijo res s pravim **Sisifovim delom.***

Če si ogledamo sedaj, kako izgleda napredek v najbolj prijaznih kantoni Švice, najdemo, da na primer v državnih šolah curiškega kantona *obisk verskega pouka ni obligaten*. Poleg teh šol so pa še od države priznane takozvane „svobodne šole“, ki jih vzdržujejo iz pobožnih zasebnih sredstev z namenom, da vzgoje vso mladino na podlagi mozaične pripovedke o stvarjenju v popolnoma ortodoksnem smislu. Te „svobodne“ šole delajo državnim ljudskim šolam upoštevanja vredno

konkurenco, in če posežejo člani „evangeljske družbe“ še nekaj globlje v žepe, lahko še doživimo, da bode kmalu polovica vseh šolskih otrok kantona poučevana v smislu in duhu ortodoksnih vernikov; kanton Curih je namreč sankcioniral vzdrževanje „evangeljskega učiteljskega seminarja“ iz privatnih sredstev, in je ukrenil, da odda ta zavod vsakoletno en del svojih kandidatov učiteljstvu ljudskih šol. Tako je torej modro preskrbljeno, da je vse učiteljstvo tega kantona pomešano s kvasom ortodoksije. Tako že še pridemo dalje — to se vidi na vseh krajih — pobožnjaške nedeljske šole rastejo kakor gobe iz zemlje; kapela sv. Ane se vedno bolj in bolj napolnjuje in k pridi-gam o bližajočem se svetovnem koncu in zopetnem prihodu Gospodovem se zbira ljudstvo v velikih množinah.

Poleg tega imamo v tistih državnih ljudskih šolah, kojih učiteljstvo se rekrutira iz dobrega državnega seminarja v Küssnachtu, le fakultativni verski pouk, to se pravi, da ima občina v svoji oblasti, oprostiti učitelja od verskega pouka, ali ga pa zahtevati. Večinoma se ta fakultativni verski pouk tudi vrši, deloma iz ust vernih, ortodoksnih učiteljev in potem seveda popolnoma v smislu in duhu „evangeljske družbe“, deloma pa tudi od prosvitljenih učiteljev, ki se potem z večjo ali manjšo obzirnostjo sučejo okoli vroče kaše verskih zmot. Vzgojevalne oblasti curiškega kantona niso proglasile nobene knjige kot obligatne za verski pouk, temveč so se omejile le na *priporočitev* dveh knjig. Ena od teh je knjižica s tremi oddelki za 4., 5. in 6. razred, torej za otroke v starosti devetih, desetih in enajstih let; začenja se s pripovedkami iz starega testamenta, *seveda z Mozesovo zgodovino stvarjenja*, prvim grehom in žaloigro vesoljnega potopa in se v tretjem delu konča s potovanji apostola Pavla. To od duhovna (Meyer) napisano učilo se v curiškem kantonu mnogo

uporablja. — Poleg Mayerjeve knjige uporabljajo v curiških šolah še mnogo drugih, najbolj ortodoksne seveda v „svobodnih“ šolah.

Drugi zelo napredno misleči kanton nemške Švice — Thurgau — je proglasil od curiških šolskih oblasti le *priporočeni* knjigi kot *obligatni* in s tem seveda verski pouk sam. Torej tudi na švicarskem bregu bodenskega jezera se pričinja ves pouk z Mozesom.

Tu in tam, v Nemčiji (Virtemberško ima priznано najboljšo nemške ljudske šole) kakor v Švici — torej v šoli najbolj priznanih držav in provinc civilizirane Evrope — opažamo vedno in povsod isti pojav:

Mozes, Mozes in vedno zopet Mozes je podlaga vsega verskega pouka!

Zares! Naše ljudske šole tičijo še vedno z eno nogo v srednjem veku. — A tudi to je le naravna posledica razvoja teh šol! Spomnimo se le dejstva, da je ljudska šola pravzaprav otrok cerkve. Vznikla je iz potreb reformirane cerkve; ko je bilo tiskarstvo enkrat iznajdeno, je bilo treba zveličavno resnico božje besede zanesti potom *tiskane* besede v najbolj oddaljeno zagorsko koč. Če pa naj bi ljudje čitali zveličavne resnice, jih je bilo treba poučevati v čitanju in pisanju.

Še v preteklem stoletju so bila glavna učila ljudske šole: Davidovi psalmi in krščanski katekizem. Odslej so se seveda uveljavile tudi praktične potrebe. V štiridesetih in petdesetih letih so v švicarskih šolah splošno vpeljavali obrestni račun in nekoliko zemljepisja. V petdesetih letih sem slišal v vseh razredih vsakodnevne in ponavljalne šole le par stavkov prirodoslovja: „Rastline delimo v drevesa, grmiče, zelišča in trave (Aristotel!!); razven tega so še mahovi, alge, glive in lišaji“ (cerkvena koncesija v novejši dobi).

Vsej novejši vedi in spoznanju so čim bolj zapirali pot v ljudske šole; kjer so se pa napredni ljudje vendar bojevali za razširjenje učne stvarine, so morali

vsak najmanjši korak naprej izsiliti konsekventno ugovarjajoči cerkvi. Tako je šlo v petdesetih, šestdesetih in sedemdesetih letih; pravzaprav gre še danes ravno tako, čeprav ne v vseh kantonih in provincah z isto težkočo. Boljinbolj se je šola osvobojevala od cerkve. *Ker cerkev stagnira, šola se pa mora kot življenjazožni organizem razvijati, ni več mogoče misliti na plodonosno sodelovanje obeh.*

Emancipacija šole od cerkve pa še dolgo ni dovršena. Da! V Franciji pač, in v zadnjem času tudi v Italiji! Toda v Nemčiji, Avstriji in Švici hira misel popolne delitve cerkve od države tako, da že ves šolski organizem radi velikega pritiska boleha na pljučnici. Da je res tako, se lahko prepriča vsak natančni opazovalec. Še vedno je opazati splošno dejstvo, da zavzema v ljudski šoli vera veliko preveč prostora in najboljših ure dneva. *Greh proti zakonom razvoja je, če se podeljuje verski pouk otrokom, ki sploh še niso zmožni abstraktno misliti; greh je, ker izrabljajo vsako priliko, da vtepajo nezrelim otrokom pojme in nauke, za katerih razumevanje mora zdrav odrasli človek napeti vse svoje duševne sile, a še ne pride vedno do cilja.* **Naše ljudske šole grešijo proti naravnem razvoju duha, ker vtepajo otrokom metafiziko.**

Kaznjivo početje je, če gredo starši v preveliki gorečnosti še dalje in pošiljajo svoje štiri- do petletne otroke v svetohlinske nedeljske šole. Kaj bo iz tega, če prihajajo v nedeljo opoldne luči in zraka potrebni fantiči bledih lic iz šole in povedo pri mizi, da je bil na primer govor „o nekem Janezu, ki je šel v pustinja in se je povrnil s kamelsko dlako!“ Kaj naj pravimo, če govore v nedeljskih šolah 4—10 letnim otrokom o preporodu, da pridejo deklice domov in vprašajo očeta, kaj to pomeni: „Učiteljica je rekla, da moram dobiti čisto novo srcece.“¹⁾

¹⁾ Se je zgodilo v Curihu.

Tuje mi je zanikavati duševno izpremenitev, nekakšen *preporod* značaja posameznikov. Greh na otroški duši pa je, če razlagajo malim dečkom in deklicam nauk o potrebnem preporodu. Kam vodi vse to? — mi v Curihu lahko eno o tem zinemo! — Zveličavna armada! — —

Ponovimo sedaj izid te pedagoške ekskurzije z dvema stavkoma in našli bomo, česar ne zanikuje več noben poučen človek in ne pobija več noben poštenjak, ker so neoporekljiva dejstva, ki jih podam tu z debelimi črkami, da jih vidijo lahko stari in mladi.

1. Na visokih šolah učijo prirodoslovsko resnico razvojnega nauka in večne zakone narave kot najvišje.

2. V ljudski šoli pa, ki jo je ustanovila in jo vzdržuje ista država, kakor visoko šolo — v ljudski šoli proglašajo kot resnico tritisočletne bajke mozaičnega poročila o stvarjenju,

torej priznano zmoto in najizrečnejše nasprotje tega, kar učite znanost in živa narava.

To so *gorostasne, nenravne, nevzdržljive* razmere.

Vsaj vendar ni dveh resnic, kojih ena je dobra za visoko, in druga za ljudsko šolo.

Resnica je le ena, in ta ena resnica je dobra za **vse**.

Narava — vesoljstvo nima *posebnih* zakonov za modrijane tega sveta, za odlične učenjake v delavnicah znanosti, za profesorje in dijake visokih šol; narava — vesoljstvo nima *posebnih* zakonov za otroke ljudstva in za priprosto mišljenje delavnega in skrbečega meščana.

Kakor ni posebne resnice za imenitnike tega sveta, tako tudi ni posebne resnice za trpine in zaničevance naših časov.

Naša zemlja se vrti vsaki dan krog svoje osi in potuje vsako leto okrog solнца: mi vsi — vsi bogati in revni, blagorodni in nizki, učeni in neučeni — mi vsi potujemo tudi ž njo in Kopernik ni zapustil teh resnic v to svrho, da bi jih učili samo na visokih šolah, medtem ko kraljuje v ljudskih šolah resnici nasprotujoče „razodetje“. Bajka, da je solnce stalo v Gibeonu in da je luna mirovala v dolini Ajalon, je od astronomije zavržena za ves misleči svet kot zmota in pesnitev.

Če je krščanstvo moralo priznati kopernikansko resnico — priznati za **vse šole enako**, —

potem ne sme to krščanstvo priznati, da se uči v eni šoli resnica, druga se pa traktira z občešpoznano zmoto,

kajti to je *proti* načelom modrijana iz Nazareta.

To je nepravilno! Zakaj v *ljudski šoli* *kamenje mesto kruha*?

V spoznanju tega razdora — *zgoraj* resnica, *spodaj* zmota — leži kaŕipot za plodoviti in potrebni nadaljni razvoj šole.¹⁾

Prepričan sem, da ne bo noben resnični vzgojitelj tega zanikaval.

Sedanje razmere sem imenoval **nenravne** in **ne-vzdržljive**. Natančno vem, da bodo moje besede osupnile daleč na okoli ne le mnogo duhovnov, temveč tudi mnogo ljudskih učiteljev. Dovolite mi torej, da kratko utemeljim svojo obtožbo:

¹⁾ Odkar je izšel ta bojni spis, je tudi mnogo učiteljev še istega mnenja.

Nauka o pokoljenju ne priznavajo odkrito samo akademični učitelji vseh *visokih šol*, temveč ga razširjajo med ljudstvom kot resnico tudi vsi večji zabavni in poučni časniki in skoraj vsi uplivnejši dnevniki, celo daleč razširjena „*knjiga o zdravem in bolnem človeku*.“ ¹⁾

Vsak omikani človek, ki se od časa do časa seznanja z deli in odkritji prirodoslovcev, vsak omikani človek našega časa, ki si je ohranil zmožnost samostojnega mišljenja proti odrevenelemu verstvu, je postal po dnevnikih in poljudnih znanstvenih spisih pristaš razvojnega nauka. Trpi pa vendar, da se morajo njegovi otroci učiti v šoli nasprotje od tega, kar je on sam spoznal za resnico, da se torej uče očitne nesrečnice.

Tako je torej! — **Odrasli** hranijo svoj duh s kruhom resnice in so zadovoljni, da požirajo njihovi **otroci** mesto kruha — ilovico in grude zemlje in prsti. (Adam.)

To je očividna goljufija in greh proti vsemu človeštvu!

Nenravno je, s svojo vednostjo proglašati občespoznano zmoto za resnico.

Tega ne povem tu le staršem, ampak povem v obraz tudi vsem učiteljem, ki se ponižujejo s tem, da proti lastnemu globokemu prepričanju proglašajo v šoli zmoto za resnico. To povem šolskim oblastim brez pridržka in brez obotavljanja v obraz: greh na sveti nalogi šole je, če so prisiljeni učitelji in učenci pobijati dragoceni čas z učenjem notoričnih zmot.

Vsaka krivda se maščuje na zemlji!

Slabe posledice seveda ne izostanejo. Vidimo jih že pred seboj, ker so že davno tu.

¹⁾ „Bocks Buch vom gesunden in kranken Menschen.“

Ko otrok zapusti šolo, vstopi v življenje, ta očiščujoči boj za obstanek, in zori polagoma v svojih nazorih. Vsled večnega naravnega zakona zmaga resnica vedno nad lažjo, ker je resnica mogočnejša od zmote in ima večno življenje, medtem ko je laž kratkoživa in nima večnega obstanka: zato mora doraščajoči državljani kmalu po vstopu v življenje spoznati, da so ga v ljudski šoli z namenom, z odkritim namenom goljufali in učili neresnice.

Posledice so več ali manj težki duševni boji. Čim globlje so se v mladostni duši vkoreninile zmote, čim bolj so se zajedle v meso in kri, tem usodepolnejše bodo izpadli ti duševni boji. Govorim iz izkušnje in rotim vse pravičnike vseh narodov, da naj ne izpregledajo ravnodušno takšnih eventualitet in dogodkov.

Dvomi dobe nadvlado. Dvom na sebi je pač nekaj dobrega, ker je studenec, iz kojega teče resnica. S tem pa nikakor ni rečeno, da je dobro z *našo vednostjo* učiti *zmote* v mnenju, da se bode dvom že sam pojavil in spravil to na dan, kar je prav, kar je dobro in resnično. Iz spoznanja, da podaja ljudska šola v *eni* panogi svojega pouka kamenje mesto kruha, iz tega fatalnega, usodepolnega spoznanja vzklije *nezaupanje* proti vrednosti šole sploh in to nezaupanje se razširi do praga oltarja in do stola sodnika in zakonodajalca.

Najbližje in najnaravnejše je, da morajo potem vsi nerabljivi verski stavki čez krov; večinoma se izgubi pri tem tudi na verske dogme nameravana moralna in etika; izkušnja uči namreč, da ljudje navadno izlijejo obenem s prevročo kopeljo tudi otroka; vsa vera v resnico sploh se omaja, *in zaupanja v državo, cerkev in šolo ni več*. Po tem načinu se vzgajajo anarhisti!

Kdo nas bo rešil iz teh razmer?

In ko je že vse zavoženo, ne vzdihujejo le cerkveni pridigarji nad praznimi božjimi hišami: vsi pravi prijatelji človeštva tožijo nad raztrganostjo človeškega značaja, nad pomanjkanjem resnicoljubnosti, nad pomanjkanjem odkritih karakterjev, nad pomanjkanjem čednosti in nravnosti.

Tako daleč smo prišli v tem žalostnem prehodnem času med topim verstvom srednjega veka in prirodoslovsko prosveto. V sredini boja med vero in znanostjo stojimo, v boju med tradicijonelno zmoto in naporno poiskano resnico, in pojavi naših časov podajajo v svojej celoti sliko kaotične zamotanosti; pri pogledu nanjo se napolni duša boječega s strahom, a prijatelja resnice prešine obenem mnogo obetajoče veselje in velika žalost.

Zmešnjava je tu — novo se bojuje s starim. V grozovitem viharju stojimo, v vrtincih buče vetrovi. Na obzorju so se zbrali oblaki in se kopičijo nad našimi glavami. Bliski treskajo in toča pada, ki izpreminja krasne poljane v pustinje. A za vsako nevihto se očisti zrak: zato ne smemo obupati.

Težak, črn, svinčen oblak je *razdor svetovnih nazorov*, ki tako strašno preti našemu duševnemu življenju in šolstvu: *zgoraj resnica — spodaj zmota!*

Državne ljudske šole večine kulturnih evropskih držav so ostale faktično skoraj nedotaknjene od nepričakovanih napredkov prirodoslovja, ker jih zadržujejo v prokletstvu stagnacije, so večinoma propadle v zavode, ki službujejo proti duševni osvoboditvi. Kdor bo iskal vzroke te mrtvoudnosti, bo kmalu našel napake našega časa: to so *pomanjkljiva izobrazba naših ljudskošolskih učiteljev* in še daleč okrog gospodujoča moč cerkve nad šolo.

Kulturne države so ustanovile *znanstvene zavode*, na katerih morajo bodoči zdravniki in higijeniki pridno

proučevati naravne zakone, od katerih je odvisno, kako se počuti človek; ustanovile so jih, da bi ohranile *fizično telo* ljudstva zdravo in da bi ga bilo mogoče ozdraviti, kadar zboli. Ti zavodi so postali ponos narodov in blagoslov za ljudstva.

Toda za *duševno* zdravje ljudstva in za odgojo naravnega duševnega razvoja mlade generacije skrbeti se je posrečilo državi dosedaj le pomanjkljivo ali pa sploh ne. Učitelji naših otrok, vzgojitelji najdražjega, kar poseduje narod, ljudskošolski učitelji so skoraj povsod odrezani od izvorov znanosti. Učiteljišča so z malo izjemami¹⁾ mesta polovičarskega znanja in duševnega otopenja.

Zavedam se popolne odgovornosti, če rečem, *da je uprav sramotno, na kakšni stopinji je danes prirodoslovska izobrazba velike večine naših ljudskošolskih učiteljev.*

Konstatiram, da je med švicarskimi učiteljišči vnebovpijoča razlika, da je pač nekaj kantonov, v katerih so učitelji popolnoma zmožni izvrševati nalogo ljudske šole, ne obotavljam se pa tukaj tudi povedati, da so mladi učitelji iz sosednjih kantonov večkrat po dokončanem obisku tamkajšnjih učiteljišč prvič spoznali, da o prirodoslovju ne vedo *nič*. To spoznanje jim je potem pač bridko težko.

Če bo še potrebno, lahko navedem gorostasna dejstva za svojo trditev, da takšna učiteljišča ne store v prirodoslovske pouku nič, da so v našem času — v dobi prirodoslovja — le zaradi duševne umoritve, da jih lahko preje imenujemo zavode za duševno otopenje, kakor zavode za izobrazbo ljudskošolskih učiteljev.

Zadovoljujem se, podati tukaj le en vzorček:

¹⁾ Küssnacht v Švici in žensko učiteljišče v Curihu

V Bernu izhajajo „Listi za krščansko šolo“, glasilo evangelijskega šolskega društva za Švico.¹⁾ Ta vzgojeslovni tednik je seveda določen v prvi vrsti za ljudskošolske učitelje. V zvezi s tam običajnimi učili podaja list lekcije in pedagoški pouk, kako mora učitelj to in ono obdelati v šoli. V 9. zvezku 1889. leta je na primer govor o izprehodu — toda naj sledi tukaj dobesedni pouk za učitelje; govor je o pesmi.

- a) Prečitanje pesmi;
- b) Ponovno čitanje njenih posameznih delov;
- c) Naslovljenje posameznih delov: 1.) Mati in otroci gredo k travniku. 2.) Golobček si tamkaj išče hrane. 3.) Mati zapove otrokom pogledati, kako golobček za vsakim grižljajem pogleda v nebo. 4.) Opominja otroke, da ne pozabijo pri jedi molitve.

Nato sledi „poglobitev“ — in kakšna „poglobitev“ je to, naj pokaže v sledečem dobesedni citat te velezabavne poučbe:

„Kaj stori golobček? Hrane išče. Cn najde zrna. Za vsakim grižljajem pogleda gori. Golobček lahko služi otrokom za vzgled. Kaj se naj uče otroci od goloba? Mi dobivamo boljše grižljaje od goloba. Tudi mi se moramo zanje zahvaliti. Kakšen se nam zdi golobček? Hvaležen je za najmanjši dar²⁾. Ali vemo tudi od drugih živali, da se izkažejo hvaležne? Prepelica kliče: „Hvala Bogu!“ Škrjanček reče: „Dokler imamo moči, hvalimo vedno gospoda Boga!“ O piščancih pravijo:

„Gor v nebesa gledajo, če so pogoltnili; (sic)

Oni hvalijo Boga, da so kaj dobili.³⁾

Kaj se učimo od teh živali? Učimo se hvaležnosti.“ —

Še en odstavek sledi: Nauk, ki si ga čitatelj lahko sam predstavlja.

Za *takšno* napeljevanje k pouku šolskih otrok, kakor se ga tukaj v vsej resnosti podeljuje ljudskošolskim učiteljem, nimamo priredoslovci mnogo besed. Glavna

¹⁾ V tistem letu jih je urejeval učitelj Howald iz učiteljišča v Bernu.

²⁾ Golob ima smolo. Slovenska sentimentalnost pravi o njem: „Golobček, čedna stvarica, vsak ljubi jo in rad ima.“ (Op. prevajatelja.)

³⁾ V izvirniku se glasi ta biser neumnosti: „Auf zum Himmel blicken sie, wenn geschluckt sie haben; danken wohl den lieben Gott für die guten Gaben.“

stvar na vsej goljufiji — naravnost goljufiji — glavna stvar na vsem tem gorostasnem nezmislu je notorična neresnica: *ni res*, da pogledajo golobi za vsakim grižljajem gori (to vse je le pobožno sanjarstvo, *iznajdeno* v imenu vere!), in če slučajno golob enkrat pogleda kvišku od svojih drobtinic, takrat zasučé oči in misli na vse druge stvari kakor na zahvalo; po logiki „Listov za krščansko šolo“ moramo torej posnemati goloba in v zahvalo zavijati oči!

Vem: marsikateri mojih zelo krščanskih, prepričanju zvestih, res pobožno mislečih in krščansko delujočih prijateljev in sorodnikov mi bode pripoznal, da je takšno pedagoško cvetje vse prej, kot koristno in potrebno. Priznal mi bode, da je takšen pouk zmožen, temeljito uničiti zadnji ostanek spoštovanja, ki ga goji verno krščanstvo pred modrostjo učiteljstva ljudskih šol in učiteljišč. Vendar pa hranim jaz še zadnji ostanek rešpekta:

Vsaj pravijo vendar: da hočejo vedno le dobro.

Kdor hoče dobro, je lahko moj prijatelj, akoprav je na nepravih potih, dokler ne razume boljše.

Jaz pa pravim: prirodoslovja več učitelj, ki je prišel s pravo znanostjo v dotiko, ne bode *nikdar*, *nikdar* tako grešno eksperimentiral z razvoja zmožnim otroškim duhom, kakor se to na državne stroške godi v tisoč in tisoč šolah. Kakšno množino dobrega pouka bi lahko podajala ljudska šola mladim državljanom v njihovo korist in zabavo, če bi vsaki učitelj res poznal cvetlice polja ter živali gozda in močvirja! Oj, kakšno življenje bi bilo to, če bi *vedoči* učitelj prekrizal v maju ali juniju s svojo veselo tropo polje in gozd, kjer odkrije vsaka cvetlica svoje skrivnosti in govori vsak grm svoj jezik, razodeva vsak dogodek sveti zakon in se blesti vsaki žarek! Ali ne bi postala vsaka šolska ura težko pričakovani, sveti čas, v katerem bi se iz svetlih oči ukaželjnih dečkov in

deklic zasvetilo blaženo veselje navdušenja za resno spoznanje in pravo pojmovanje obdajajoče nas prirode!

Kdo jih je že videl, solze veselja in hvaležnosti za spremstvo v velike, vzvišene misterije prirode in svetovnega življenja! Kdo je že občutil najvišje vseh zadoščenj, kadar so prišli odhajajoči učenci učitelju, povedat, da jim je on pokazal pot za razumevanje sveta, v kolikor ga lahko spoznavamo z našimi čuti, ter je s tem pripomogel, narediti iz njih *misleče* in spoznavajoče — *srečne* ljudi. — Bili so tisti učitelji, ki so pili iz studencev znanosti in so se potrudili s smotrenim študiranjem prodreti v duh prirodoznanja.

Ljudskošolskega učitelja pa namenom zadržujejo od mest znanosti. Zdravnik, advokat, pridigar, inženir, kemik, stavbni mojster, tudi kmetovalec in gozdar, živinozdravnik in zobozdravnik in celo strojnik za kulisami in gledališki igralec: Vsi ti se naj uče v najvišjih šolah dežele in se naj sprijaznijo s pravo znanostjo: le ljudskošolski učitelj naj bo pitan z vodenjo juho svetohlinske farbarije.

In to se vrši sistematično! Seveda je ta sistem vreden najglobljega *zaničevanja* in najostrejšega *zavračanja*. *Spodaj* naj se uči še dalje *zmota*, *zgoraj* pa naj *resnica* odkriva svoj značaj. Vsak lažnjivi sistem pa vodi v moralno močvirje.

S svojo polovičarsko brezprincipielnostjo smo res zavozili že tako daleč, da se razširja v zadnjem času v različnih kantonih Švice, kjer je treba revidirati ljudske šole, reakcionarni klic: „Proč z realijami, proč s prirodoslovjem iz naših ljudskih šol! Nazaj k staremu, enostavnemu programu; učiti se le pisanja, čitanja in računstva!“ Kako je mogoče, da se je razširilo to mnenje — v dobi prirodoslovja? — Večina otrok dobi le ljudskošolski pouk. In vsi ti, ki bodo tudi aktivni državljani, naj ničesar ne zvedo o prirodoslovju; ničesar o stvareh *tega* sveta in o naravnih zakonih, da

bodo lažje dostojni obljubam za *oni* svet. Nazaj v srednji vek! Če le mogoče, nazaj v „dobri, stari čas“ čarovniške vere, ko so prijatelji prirode sežigali na kol privezane kot krivoverce in hudičeve tovariše, in zadušili otroke, „ker so delali ptiče“.¹)

Toda pozor! Če se jači ta klic, ima to gotovo svoje naravne vzroke. Bodimo pošteni in si povejmo, da bi bilo gotovo marsikje boljše, če ne bi bil za ljudsko šolo predpisan noben prirodoslovski pouk, ker se vrši mnogo prepovršno in pomanjkljivo. Kdor ni imel sam prilike, prodreti v znanstveni način spoznavanja prirode; kdor sam radi pomanjkanja primerne predizobrazbe ni mogel postati topli prijatelj prirodoslovske vede: ta bo ostal šušmar v poučevanju prirodoslovja. Tu ne pomagajo najboljša učila nič in vsi aparati in vse zbirke, ki mu jih da šola na razpolago, bodo učitelju le mrtev, zopern balast, ki ga nikakor ne vzpodbuja in usposobi k vzornemu pouku. In če ne občuti učitelj ljubezni in navdušenja za svoj predmet, bo vsa šola v tem predmetu trpela in rodila jalove sadove, ter zapravila mnogo časa in moči brez vsake koristi. Pouk v takšnem predmetu ne bo blagodejno vplival.

Da, rakovo pot gre in rakovo pot bo šlo dalje, dokler ne dobe ljudskošolski učitelji boljše, času primernejše izobrazbe; dokler ne bodo poučevali le gole resnice, ampak tudi zmote; dokler ne bodo učencev navajali bolj kakor zdaj k izurjenju *čutov*, po katerih prejemamo utise zunanjega sveta; dokler ne bode mladih svetovljanov učili pravilno *opazovati*, da bodo zmožni pravilno misliti in *se enotno učiti*, ter se bodo duševno in telesno razvijali kakor rastlina.

Tu in tam se že oglašajo pravo in razumno naziranje: ljudska šola naj po svojih močeh seznanja

¹) Tak slučaj pripoveduje stari rokopis neke švicarske knjižnice.

otroke s pojavi *tega sveta*, na kar bodo zmožni, najti na tem svetu srečo.

Bližam se koncu in formuliram temeljne zahteve za korenito preobrazbo ljudskih šol, in te postulate posvetim zakonodajni oblasti:

1. Vsak konfesionelni verski pouk naj radi verskega miru izostane iz državne ljudske šole.

Religija je privatna stvar posameznika in država se nima za njo pobrigati. Ona je privatna stvar in zato naj bo vsakomur dano na prosto, kaj in kako v njenih zadevah ravnati. Razum pa, „glava“ državljana, je državna last, in njena največja posest. Zato je naloga in dolžnost države gojiti, pomnoževati in razvijati razum.

Tam, kjer za sedaj še ni mogoča odstranitev verskega pouka iz ljudske šole, je *najnižja zahteva za prehodno dobo, da se popolnoma izloči iz pouka mozaična zgodba stvarjenja kot priznana zmota, in da se uči v ljudski šoli samo resnica in le resnica.*

2. Vsi ljudskošolski učitelji naj dobe temeljito prirodoslovsko izobrazbo, ki jih usposobi, podati v šoli dobri prirodoslovni pouk, ki mora sloveti na opazovanju in poizkusih, torej na *izkušnji* (ne samo na teoriji); včasih naj pa tudi *odrasle* pouče o najvažnejših napredkih prirodoslovja v javnih predavanjih, h katerim naj ima vsak državljan, ki plačuje davke, prosti vstop.

Ta postulat se da izpolniti le z *odpravo večinoma še samostansko urejenih in v srednjeveškem duhu upravljanih učiteljišč, in z znanstveno izobrazbo ljudskošolskih učiteljev na visokih šolah.*

Posebno naj poudarjam, da te zahteve ni smatrati kot nezaupnico v sem sedaj obstoječim učiteljiščem. Sedaj imamo v curiškem kantonu že leta in leta izvrstno upravljano državno učiteljišče v Küssnachtu, ki si je pridobilo svetovno slavo, ker je

direktor zavoda visokoizobražen strokovnjak na prirodoslovske polju in obenem izborni vzgojitelj. V prirodoslovske pouku tega zavoda store, kar je pri današnjih razmerah sploh mogoče. Isto velja tudi o prirodoslovske pouku curiškega mestnega ženskega učiteljske; tudi na tem zavodu je ravnatelj znameniti prirodoslovec.²⁾ Toda takšni zavodi so le redke, zelo redke izjeme, in noben na njih delujoči učitelj ne bo oporekal, da bo izobrazba učiteljske pri študiju na visoki šoli še mnogo višja.

Če bodo strahopetneži proti tej drugi zahtevi ugovarjali, da je visokošolska izobrazba za ljudskošolske učitelje mnogo predragocena in bi se lahko zgodilo, da se akademično izobraženi učitelj ne bi hotel več ponižati, da bi opravljal svojo službo v priprostitih vaških ljudskih šolah — če misli kdo tako, mu moram odgovoriti:

a.) Za manj blagodejne in manj važne stvari kakor je učiteljska izobrazba, so našli vedno dovolj sredstev. Ljudstvo bo uvidelo, da je ravnotako važno ali še važnejše vzgojiti sposobne ljudskošolske učitelje, kakor je važno vzgojiti sposobne zdravnike, živinozdravnike, gozdarje, advokate in duhovne.

b.) Akademično izobraženi ljudskošolski učitelji se bodo v vaških šolah gotovo dobro počutili. Za to govore že zelo razveseljive izkušnje, ki jih imamo iz curiškega kantona. Tam morajo učiteljske še dve celi leti študirati na univerzi, predno so dopuščeni k državni izkušnji. Ti srečniki, ki dobe takoj službo na sekundarni šoli na deželi, se ne obotavljajo prav nič vstopiti naravnost iz univerze med vaško šolsko deco, da marsikateri teh akademično izobraženih učiteljev deluje leta in leta na elementarnih šolah in realkah, predno vstopijo na sekundarno šolo. Na marsikaterih švicarskih sekundarnih šolah poučujejo pravilno promovirani doktorji filozofije! Znani so radi svojega plodonosnega delovanja, in ravno ti doktorji dokazujejo neresničnost ugovora, da bi naredila visokošolska izobrazba učitelja preponosnega in nesposobnega.

Jaz si sploh ne morem predstavljati, kakšen vzrok naj bi imel akademično izobraženi učitelj, da bi občutil mržnjo proti poučevanju v ljudskih šolah. Ali niso ravno ljudskošolski učitelji najbolj vredni zavidanja, izmed vseh učiteljev vseh stopenj? Ali ne bode ti srečniki **najdragocenejšega** materiala v oskrbo in duševno

²⁾ Omenjeni zavod se je razvil v nekakšno žensko gimnazijo, na kateri se lahko zmožna dekleta pripravijo k maturi za medicinske študije — in kakor kaže izkušnja — zelo dobro tekmujejo z moškimi abiturienti gimnazije.

razvijanje: nepopisane, nepokvarjene otroške duše, na kojih ni bilo še nič grešeno, če niso bili stariši tako pametni, da so jih poslali že s 3—4 leti v pobožnjaške otroške vrtce in nedeljske šole! K najlepšim in najblaženejšim spominom svojih zemeljskih dni štejem one, ko sem bil pred več kot 30 leti učitelj v vaški šoli: 3 semestre sem podučeval mnogobrojni razred, in tu moram povedati, da sem se od onega časa naprej vedno potegoval za koristi ljudske šole in sem se vedno udeleževal te strani kulturnega življenja.

3. Na mesto državnega konfesionalnega pouka mora stopiti na prirodoslovni podlagi sloneči pouk iz etike in morale.

Iz večne resnice napredujočega razvoja se razodeva za vedočega — in vsi učitelji morajo biti v prirodoslovju vedoči — brez iskanja pot k dosegu višje sreče in resnične čednosti. Duševno bolan fanatizem ali pa brezmejno nepoznavanje razmer je trditev, da vodi prirodoslovje k polomu vse morale. Ravno nasprotno je resnica: vsa takozvana morala, ki greši proti prirodnim zakonom — kar stori mnogo zapovedi različnih konfesij — sploh ni nobena morala, ker je to nemoralno. Vprašajte Darwina ali poljubnega drugega vzgojitelja - prirodoslovca, kako razumemo in učimo moralo in etiko mi. Nравnost vse človeške družbe bo šele takrat resnično uspevala, kadar bo vsa etika sezidana na temelj razvojnega nauka. Seveda se ne bi smelo pri sestavljanju temeljnih stavkov prezreti prirodoslovcev in prirodoslovsko nabraženih filozofov, temveč bi morali ravno ti imeti glavno besedo.³⁾

4. Ves pouk v državni ljudski šoli mora biti v soglasju z jasno spoznanimi prirodnimi zakoni.

Naj se ne uči več v prvi uri čudež, v prihodnji pa večna sila prirodnega zakona.

Povsod vlada gotovi red in zakon. Čudežna vera je nauk o brezzakonu, o prekoračenju naravnih zakonov, nauk o neredu, ki ga prirodoslovje sploh ne pozna. Čudež nima v učnem redu šole prihodnosti nobenega prostora več, in ljudska šola se bo šele takrat zdravo razvila, kadar bo čudeže popolnoma zavrgla

³⁾ Čitaj: B. v. Carneri: Sittlichkeit und Darwinismus, Ewald Haufe: Die natürliche Erziehung. Wigge und Martin: Die Unnatur der modernen Schule.

ter jih prepustila privatnemu zanimanju; če bo vse svoje sile posvetila vzvišeni nalogi, vzgojiti iz mladih svetovljanov prav videče, ostro slišoče, logično misleče in razumno opazujoče ljudi, ki poznajo naravo in tudi po tem živé. Da to ne more biti nemoralično, o tem je prepričan vsak prirodoslovec, ki se je le količkaj potrudil prodreti v duh razvojnega nauka; ravno nasprotno — še več idealov si bodo ljudje postavili v krog svojega strem-ljenja. Razvojni nauk je tako bogat res navdušujočih vidikov in vzbuja toliko upanj prave sreče, kakor še noben svetovni nazor pred njim. Vsaj ne leži v njem goljufivo upanje za nekaj nedosežnim, ampak gotovo st napredka k večji sreči, gotovost, ki sledi z matematično natančnostjo iz poznanja preteklosti in sedanosti žive in mrtve prirode.

Otročji bi bil ugovor, da to vendar ne gre, razlagati v ljudski šoli razvojni nauk in „Darwinizem“ malim otrokom. Komu je prišlo kdaj na misel, poučevati male abecedarje o višji astronomiji, takrat ko je Kopernikova misel zmagala tudi v krščanstvu in jo je bilo treba vpeljati v šole? — Gotovo se ni nobenemu učitelju zdelo potrebno šest- do sedemletnim otrokom razložiti matematične zakone planetnega gibanja, in vendar je danes Kopernik — ne Mozes — astronom naših ljudskih šol. V pravilni šoli poučujejo otroke le o tem, kar jim je mogoče razumeti; ne poučuje se jih v prvem in drugem razredu, da je 2 krat 2 enako 5 in da je 3 enako 1 z namenom par let pozneje pravilno povedati, da je 2 krat 2 enako 4 in da 3 ne more biti 1. V matematičnem pouku vseh šolskih stopenj je enotnost in resnica, pedagoška smotrenost in zdrava logika

Splošni pouk vseh razredov in vseh stopenj naj se podobno smotreno in razumno uredi; potem bo našel tudi razvojni nauk dovolj prostora, in čisto vseeno je, v katerem razredu se to zgodi.

In tako se bo zgodilo, ker se mora.

Končal sem svoje predavanje in se nikakor ne udajam puhlemu upanju, da bodo moje besede rodile takojšnji uspeh, da se moje zahteve kmalu uresničijo. Pokazati sem pa hotel vendar, kje trenutno stojimo, opozoriti sem hotel vse misleče na gorostasni prepad v našem šolstvu in dokazati, da so te razmere nevzdržljive; istočasno sem pa hotel tudi pokazati, **kako se mora šolstvo razviti** — če ne v tem stoletju, pa v prihodnjem!

Mnogi izmed Vas, cenjeni prijatelji bodo morda vprašali, kako pridem do svojega neomahljivega prepričanja in kako si upam tako smelo prorokovati v najbolj perečem vprašanju. Stvar je enostavna: v boju zmote z resnico mora prej ali slej zmagati resnica: ta nauk nam podaja svetovna zgodovina, ter razvojna zgodovina človeškega duha in vse vede.

Mozesov nauk o stvarjenju je priznana zmota.

Da je pa nauk o pokolenju resnica, za to imamo stotisoče dokazov.

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJILNICA

00000476207

